

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»
КАФЕДРА ТУРИСТИЧНОГО ТА ГОТЕЛЬНОГО БІЗНЕСУ**

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з навчальної дисципліни
«ЕТНОКУЛЬТУРНЕ КРАЇНОЗНАВСТВО»

для студентів спеціальності 242 «Туризм»
ступеня магістра

Укладач: к. геогр. н., доц. Логвин М.М.

ПОЛТАВА – 2016

Лекція №1

Теоретичні основи та структура етнокультурного країнознавства.

(2 год.)

План

1. Етнокультурне країнознавство як навчальна дисципліна.
2. Функції, підходи і принципи комплексних етнокультурних країнознавчих досліджень.
3. Політична карта світу та етапи її формування.
4. Нові тенденції розвитку та етнічний вплив на трансформацію політичної карти світу.

Література:

Асаул А.Н. Этнографические факторы глобализации и регионализации мира / А.Н. Асаул, М.А. Джаман, Е.И. Рыбнов, П.В. Шуканов. – СПб.: АНО «ИПЕВ», 2010. – 304 с.

Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли / Л.Н. Гумилев. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2001. – 560 с.

Кайсарова Л.И. Народы мира. Люди, культуры, образы жизни / Л.И. Кайсарова. – М., 2009.

Лобжанидзе А. А. Этнокультурные регионы мира: учебное пособие / А. А. Лобжанидзе, Д. В. Заяц. – М.: МПГУ; Изд-во «Прометей», 2013. – 240 с.

Малахов В. Культурные различия и политические границы в эпоху глобальных миграций / В. Малахов. – М.: Новое литературное обозрение; Институт философии РАН, 2014. – 232 с.

Модернізація туризмознавства: теорія і практика партнерства: монографія / За ред. Г.П. Скліяра. – Полтава: ПУЕТ, 2015. – 250 с.

1. Етнокультурне країнознавство як навчальна дисципліна.

Етнокультурні знання дозволяють глибше розуміти витоки національної культури. Велика роль при цьому належить географії, яка знайомить не лише з різноманітністю сучасних етносів, географічними умовами їх проживання, але і з кращими зразками загальнолюдської культури. Формування стійкого інтересу до вивчення етнічних особливостей культури різних народів будь-якої країни, розвиток етнокультурної терпимості майбутнього громадянина є обов'язковим компонентом культури.

Сьогодні етнокультурні аспекти стають усе більш значущою частиною туристичної освіти, що відбиває територіальні особливості розвитку

культури і зв'язок цього процесу з туристичною діяльністю.

Етнос коротко визначається як культурно-мовна спільність.

Нація – форма розвитку етносу, що склалася історично та виникає на основі соціально-економічної, територіально-політичної та духовно-історичної спільності людей з певним менталітетом та культурною ідентифікацією.

Духовна складова культури визначається в першу чергу сповідуваною релігією. Тому часто етнокультурні регіони виділяються за конфесійною ознакою. Такий підхід використовує відомий американський політолог С. Хантінгтон і ЮНЕСКО у своєму районуванні. Цивілізації можуть бути розташовані на території порівняно компактно (індуїстська, православна) або розкидані (протестантська в Європі, Північній Америці, Південній Африці, Австралії і Новій Зеландії). Компактність території посилює зв'язки субкультури всередині етнокультурного регіону.

Однак, межі великих геокультурних регіонів світу є результат взаємодії природних, господарських і історико-культурних (цивілізаційних) складових. Російський географ В. В. Вольський визначив поняття “цивілізаційний макрорегіон” як “комплекс сусідніх народів, що склався історично, і які належать до однієї регіональної цивілізації і взаємозалежно розвиваються в певних географічних умовах”, при цьому виділяючи 11 цивілізаційних регіонів: *Західна і Центральна-Східна Європа, Російсько-Євразійський регіон, Північна Африка і Середній Схід, Південна, Східна і південно-Східна Азія, Африка на південь від Сахари, Північна Америка, Латинська Америка, Австралія і Океанія.*

До проблем етнокультурного країнознавства відносяться:

- етногенез і етнічна історія народів;
- вивчення етнічного складу окремих країн і всього світу;
- реконструкція древніх форм суспільного життя і культури з пережитків цих форм, які збереглися в сучасних відсталих у соціально-економічному розвитку народів;
- вивчення сучасних станів етнічних традицій, оцінка їх позитивної чи негативної ролі в житті людей;
- вивчення різних аспектів сучасної перебудови побуту і культури;
- вивчення сучасних етнічних процесів, тобто змін у ході історичного розвитку окремих етнічних ознак і народів у цілому.

2. Функції, підходи і принципи комплексних етнокультурних країнознавчих досліджень.

Функції етнокультурних країнознавчих досліджень: описова,

інформаційно-аналітична, культурно-освітня, науково-дослідницька, конструктивна, прогностична, методологічна, пізнавальна, світоглядна тощо. Рівні етнокультурних країнознавчих досліджень: філософський, конкретно-теоретичний, емпіричний, аналітико-синтетичний. Наукові підходи проведення етнокультурних країнознавчих досліджень: функціональний, історичний, генетичний, соціологічний, культурологічний, інформаційний, системний, комплексний та ін. Принципи етнокультурних країнознавчих досліджень: територіальності, комплексності, регіональної цілісності, системності та ін. Типи етнокультурних країнознавчих досліджень: аналітичний, синтетичний.

Джерельна база етнокультурних країнознавчих досліджень: словники, енциклопедії, статистичні збірники, довідники, наукової монографії і статті, публіцистика, матеріали наукових конференцій, повідомлення засобів масової інформації, комп'ютерні бази даних та ін. Основні типи комплексного етнокультурного країнознавства: наукове, навчальне, геоінформаційне, культурно-просвітницьке, прогностичне й конструктивне. Описова та інформаційна функції етнокультурного країнознавства. Етнокультурне країнознавство і практика: застосування етнокультурного країнознавчого аналізу в прогнозуванні та проектуванні господарського розвитку території, країнознавче забезпечення зовнішньої політики, воєнне країнознавство. Специфіка методології дослідження етнокультурних країнознавчих об'єктів.

3. Політична карта світу та етапи її формування

Політична карта світу є географічною картою, яка відображає розміщення країн (держав) на нашій планеті. Політичні карти поділяються на загальні (оглядові) і спеціальні. *Загальні* передають особливості розміщення країн, найважливіших політичних і стратегічних центрів, міжнародних і внутрішньодержавних комунікацій. На *спеціальних політичних* картах показують окремі політичні проблеми, явища і події.

Політична карта світу відображає динамічний стан різних форм державних утворень нашої планети в їх еволюції і постійних взаємовідносинах, геопросторові властивості політичної організації суспільства та його підсистем. Основними елементами політичної карти світу є країни (держави) і міжнародні (міждержавні) організації.

Країна - це політичне, національне, соціальне, культурне, господарське співтовариство, організоване державою на певній території. При цьому акцентується на його просторовому (географічному) положенні

(розміщенні) у світі чи певному регіоні або материка. Країна означає окрему частину суходолу, обмежену природно- чи суспільно-географічними межами. Держава це країна, обмежена тільки суспільно-географічними (політичними) кордонами, яка сама здійснює суверенітет на своїй території.

Держава є політичною формою організації суспільства. Вона утворюється як результат виникнення і діяльності публічної влади, що керує основними сферами життя суспільства. До основних *ознак держави* належать:

1) наявність і функціонування системи владних органів і установ, які у своїй сукупності формують механізм держави;

2) існування правової системи, яка визначає правила поведінки її громадян, встановленої або санкціонованої державою;

3) наявність певної, чітко обмеженої території (акваторії), в межах якої функціонує певна державна влада.

Держава постійно виконує *внутрішні* і зовнішні функції. До перших належать забезпечення функціонування суспільного організму як єдиної системи, збереження і диверсифікація в ньому ефективних зв'язків між окремими сферами, задоволення інтересів різних верств населення і соціальних груп, боротьба з внутрішніми деструктивними силами та стихійними лихами. Зовнішня функція держави полягає в захисті державних кордонів, цілісності власної території, суверенітету, сприянні розвитку взаємовигідних, справедливих форм співпраці і взаємодії з іншими державами світу.

Періодизація формування політичної карти світу тісно пов'язана з загальноісторичною (цивілізаційною) періодизацією. У формуванні політичної карти світу можна виокремити чотири періоди: стародавній, середньовічний, новий і новітній.

4. Нові тенденції розвитку та етнічний вплив на трансформацію політичної карти світу.

Об'єднання Німеччини та Ємену, розпад СРСР, Югославії та Чехословаччини яскраво підтверджують існування в XIX-XX ст. тенденції до утворення національних держав, започаткованої з 1581 р. становленням у Європі незалежних Нідерландів. Єдиним винятком є утворення 1993 р., шляхом відокремлення від Ефіопії, Еритреї. Внаслідок виникнення цієї держави тримільйонний народ тиграї з дуже давньою культурою опинився поділений між двома державами – Еритреєю та Ефіопією. Еритрея виникла не на національній, а на історико-географічній основі. Ця країна з 1890 р. до 1941 р. не входила до складу Ефіопії, а була колонією Італії.

У 1997 р. Гонконг, колишня колонія Великої Британії, перейшов під суверенітет Китаю і став його спеціальним адміністративним районом – Сянган. У 1999 р. володіння Португалії Макао також перейшло під суверенітет Китаю і стало його спеціальним адміністративним районом – Аоминь.

Новим міжнародним політичним явищем сучасності стало утворення держав, не визнаних світовим співтовариством. Такі держави є незаконними за всіма нормами міжнародного права, однак реально (фактично) вони існують, реалізують власну внутрішню і зовнішню політику, створюючи при цьому, як правило, багато проблем для світового співтовариства як осередки гострих конфліктів, серйозних політичних і воєнних потрясінь, постійного тиску на політичну ситуацію в світі і його окремих регіонах. Так, 1983 р. була проголошена Турецька Республіка Північного Кіпру, яка у світі визнана лише Туреччиною. Але найбільше таких країн виникло на теренах колишнього СРСР. До них належать Республіка Ічкерія в Росії, Абхазія і Південна Осетія в Грузії, Нагірно-Карабахська – в Азербайджані, Придністровська Республіка – в Молдові. Подібні проблеми, на жаль, стосуються і України.

Країни планети поділяють на групи (класифікують) за різними ознаками.

Типологія країн має не лише загальнонаукове чи навчальне, а й практичне значення. Так, ООН здійснює типологію країн з метою надання фінансової, гуманітарної, освітньої та іншої допомоги державам, визначеним як найменш розвинені. У наш час за цією класифікацією допомога надається близько 40 країнам світу.

За рівнем соціально-економічного розвитку усі держави об'єднуються у три групи: *високорозвинені* країни, *середньорозвинені* та *країни, що розвиваються*.

Лекція №2.

Історичні етапи національно-культурного відродження та етнічна асиміляція

(2 год.)

План

1. Роль культури у становленні сучасних держав.
2. Культурний суверенітет в умовах глобалізації.
3. Етнічна територія. Діаспора.
4. Етнічні системи життєзабезпечення.
5. Сучасні етнополітичні системи

Література:

Асаул А.Н. Этнографические факторы глобализации и регионализации мира / А.Н. Асаул, М.А. Джаман, Е.И. Рыбнов, П.В. Шуканов. – СПб.: АНО «ИПЕВ», 2010. – 304 с.

Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли / Л.Н. Гумилев. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2001. – 560 с.

Кайсарова Л.И. Народы мира. Люди, культуры, образы жизни / Л.И. Кайсарова. – М., 2009.

Лобжанидзе А. А. Этнокультурные регионы мира: учебное пособие / А. А. Лобжанидзе, Д. В. Заяц. – М.: МПГУ; Изд-во “Прометей”, 2013. – 240 с.

Малахов В. Культурные различия и политические границы в эпоху глобальных миграций / В. Малахов. – М.: Новое литературное обозрение; Институт философии РАН, 2014. – 232 с.

1. Роль культури у становленні сучасних держав.

У ХХ ст. європейський тип культури поширився далеко за межі Європи, охопивши інші континенти – Америку, Австралію і увійшов у тій чи іншій мірі у життя азіатських і африканських країн – таких як Японія, Сінгапур, ПАР. Культура європейського типу вже не є характерною лише для Європи, її тепер називають «західною культурою». Відтепер можна говорити про наявність загальних рис, типових для західної культури в цілому які в своєрідному вигляді виявляються і в культурах інших країн.

Сучасна західна культура виключно динамічна. Практицизм, індивідуалізм, погоня за матеріальними благами, специфічне відношення до часу (“час – гроші”) багато в чому руйнують усталені в попередні епохи ідеали людської поведінки, людських взаємовідношень. Це культура заснована, на підприємстві, бізнесі, діловитості. У ній ціняться

активність, раціональність, професіоналізм.

Сучасна західна культура продовжує існувати, незважаючи на інші голоси філософів, письменників, художників про її занепад. Творчі можливості західної культури не тільки вичерпались, але ще більше зросли, її досягнення у ХХ ст. стали настільки значними, що відозмінили умови життя всього людства і земної кулі.

Великий вплив на змістовну наповненість сучасної західної культури справили усі ті досягнення, що відбулись у різних формах матеріальної і духовної культури; винаходи в галузі електронних і комп'ютерних засобів зв'язку, освіти, побутової техніки, відкриттів в галузі генної інженерії, поглиблення у мікросвіт і космос, створення нових хімічних матеріалів з незвичайними властивостями. Всі ці революційні зміни позначали перехід до нового типу суспільства (яке називають «постіндустріальним», «електронним», «інформаційним»). Американський публіцист футуролог, автор одного із варіантів концепції постіндустріального суспільства Е. Тоффлер, вбачає пряму залежність між розвитком техніки і способом життя, її цінностями. У роботі «Футурошок» він стверджує, що прискорення соціальних і технологічних змін створює багато всезростаючих труднощів, що викликають шок як у окремого індивіда, так і суспільства в цілому. В подібних соціокультурних умовах основним принципом у всіх сферах суспільного життя стає плюралізм.

Подібний плюралізм, появу множинності нових ідей ми помічаємо і у сучасному західному мистецтві. У ньому виникли різні течії і напрямки (експресіонізм, кубізм, абстракціонізм, сюрреалізм, неореалізм, гіперреалізм та ін.). виникли нові форми і жанри мистецтва, зв'язані з використанням техніки (художня фотографія, електронна музика, комп'ютерна графіка, тощо), набули популярність масові художні видовища, отримала розвиток тенденція до синтезу різних мистецтв, спорт став «мистецтвом».

Одночасно з цим критики західної культури говорять про те, що вона одночасно носить кризовий характер і якщо проти цього не приймати ніяких мір, то це загрожує втраті усіх її досягнень.

Із загального погляду на культурологічні і суспільні процеси західного світу в ХХ ст. можна помітити з одного боку, відбуваються грандіозні масштаби і різке прискорення соціального і технологічного вдосконалення життя, а з іншого – необмежений розмах насилля і знущання над людиною. У минулі століття насилля було буденним явищем, воно складало необхідну умову існування і функціонування суспільної системи (так, без рабства не могло бути античності, а без кріпацтва — середньовіччя). У сучасній західній культурі, саме в наслідок пережитих спільноту у ХХ ст. змін насилля сприймається як порушення норм

людського буття. Створення умов для збільшення свободи людини – одне із найбільших досягнень сучасної західної цивілізації. До цих умов відносяться:

- соціальна мобільність – відкритість шляхів для зміни соціального статусу людини, переміщення її із одних прошарків суспільства в інші і покращення свого матеріального стану (завдяки освіті, індивідуальним здібностям, успішній кар'єрі);

- розширення можливостей вибору місця життя, професії, праці, чоловіка чи дружини;

- зростання часу для дозвілля і можливостей його індивідуального використання (хобі, спілкування);

- збільшення різноманітності і доступності джерел інформації, а значить, і свободи у визначенні своєї інтелектуальної позиції;

- зростання соціологічної захищеності особистості;

- збільшення тривалості життя, а значить, і можливостей для самореалізації особистості, для досягнення повноти життя;

- зміна стилів поведінки і мислення у межах одного життя, закріплююча ідею розвитку, змін, діалогу поколінь.

Отже, культура зорієнтована на розвиток людської свободи, несумісна з насиллям над особистістю.

Похідною від індустріального суспільства є *масова культура*. Її появі передував розвиток кінематографу, звукозапису, звуковідтворення, радіо, телебачення і інших засобів масової інформації (ЗМІ). Вони об'єднують людей у соціальне і культурне ціле, ставши у сучасному світі носіями культури, формуючи у мас людей стандартні смаки і форми «культурного споживання», поширюючи шаблони масової культури і в привілейованих, і в малозабезпечених верствах населення. Для цього сучасні можливості ЗМІ воістину безмежні, супутниковий зв'язок і Інтернет здатні донести інформацію про події у світі мистецтва і культури до мільйонів людей в десятках країн світу.

Масова культура – це продукція, що знаходить відгомін у свідомості і душах мільйонів людей, здатна створювати позитивні і негативні емоції, викликати духовне і естетичне співпереживання і насолоду. Вона розрахована на велику аудиторію і не вимагає напруги розуму і почуттів для свого сприйняття. Поняття «Масова культура» уперше з'явилося в 1957 р. в США у збірці статей «Масова культура» під редакцією Б.Розенберга і Д.Уайта.

В античному світі культура формально була пов'язана з релігією тематично, а реально вона мала світський характер. В середні віки ситуація змінилася. Церква аж до кінця ХІХ ст. визначала напрям розвитку політики,

економіки і культури в країні. Церковні проповіді, зроблені з кафедри або амвона доступною мовою на злободенні теми і збираючі сотні і тисячі вірян, багато сучасних дослідників вважають початком сучасної масової культури. При цьому безперервно йшов процес секуляризації культури. Перелом стався в епоху відродження, коли церковне мистецтво поступилося місцем світському, але продовжувало зберігати свої позиції в «культурі для неосвічених». Починаючи з епохи Просвітництва найбільш прогресивна частина еліти суспільства стала «плекати надію», що коли-небудь культура і мистецтво стануть надбанням широких народних мас.

Урбанізація, викликана бурхливим розвитком промисловості, привела до кризи традиційної, народної культури. Одночасно зросла психічна напруга мас людей, пов'язана зі зміною способу життя і ростом інтенсифікації праці. У результаті цього в мистецтві компенсаторно-розважальний пчаток став переважати над традиційними просвітницькими установками.

2. Культурний суверенітет в умовах глобалізації.

Сьогодні все світове співтовариство вступило в нову епоху свого розвитку. Позаду епоха індустріалізації та атомне століття, попереду століття інформаційних технологій – інструмент глобалізації. Створивши всесвітні комунікаційні мережі, людина остаточно перетворила себе в частину чогось більшого, ніж вона сама. Отримавши новий інформаційний вимір, людство набуло потужного потенціалу для свого подальшого розвитку. У цьому потенціалі приховані як негативні, так і дуже позитивні преференції. На перехресті розвитку нам належить пережити Відродження через мистецтво і культуру, через любов до природи і духовні іпостасі. Індивідуальна свідомість, інстинктивно захищаючись від усього нового, зберігаючи інтелектуальні сили для вирішення насущних, невідкладних повсякденних проблем, вважає ці зміни фантазією, міражем, а в кращому випадку – ерессю. Таким чином, дуалізм індивідуальної свідомості не дає можливість згармонізувати реальне і ірреальне, формує кому не вирішуваних протиріч: реалісти не сприймають ірреальної світ комп'ютерних образів, а юні користувачі не можуть «вийти» з віртуального світу. Суспільство шукає вирішення цієї проблеми. Громадська, індивідуальна та інші види свідомості сьогодні повинні наповнитися зоровою (візуальною) свідомістю. Причому це свідомість повинна не лише тішити індивіда вишуканими технологічними образами надуманого світу, а й відкривати дивовижні таємниці краси реального світу. Не комп'ютер, а сама людина повинна навчитися управляти своєю свідомістю, а це питання високої культури та освіти.

Найважливішими етапами еволюції освіти і мистецтва в глобальному світі є:

- формування нової колективної свідомості в світовому освітньому просторі, свідомості здатної змінити адекватність і ефективність людства та істотно розширити межі його безпосередньої взаємодії з довкіллям;
- інтеграція еволюції свідомості з окремо взятих індивідів на їх колективи, що включають не тільки окремо взяті освітні та культууроутворюючі організації, але й цілі суспільства;
- якісне підвищення значення культури, і, в першу чергу, традиційної (національної), як фундаментальної основи нових продуктивних сил;
- зміна механізму сприйняття світу не тільки окремою людиною, але і суспільством в цілому, бо це сприйняття формується глобальними засобами масової інформації з використанням інформаційних технологій, які повною мірою враховують, що «картина сильніше слова».

Культура будь-якого народу не визнає міждержавних кордонів і внутрішніх "залізних завіс" - вона так чи інакше однаково взаємодіє з іншими культурами, у тому числі досить віддаленими й географічно, і за своїми традиціями.

Мистецтво разом з трьома іншими чинниками споживчого попиту є головною умовою розвитку туризму. Більшість людей, вирушаючи в подорож, прагнуть: відпочити, розслабитися, відновити сили на природі; розважитися, навчитися чому-небудь, зміцнити здоров'я, маючи для цього фінансові можливості; вразити уяву чим-небудь екзотичним, наприклад унікальними особливостями етнографічної культури населення і специфікою природи цієї країни; насолодитися прекрасним, розширити кругозір, підвищити культурний рівень.

Мистецтво дає якнайповніше, образне уявлення про можливості і досягнення людського генія на прикладі конкретних об'єктів туристського показу. Туристську характеристику мистецтва у будь-якій країні слід почати із загального огляду, відмітивши, наскільки великий потенціал країни. Він може бути виражений кількістю історичних художніх епох, стилів, напрямів, жанрів, видів мистецтва, що отримали розвиток на цій території.

Далі доцільно вказати, які саме види (області) сучасного мистецтва найцікавіші для туризму, і послідовно дати характеристику цих видів. Як правило, майже в усіх країнах найбільший інтерес з точки зору туризму представляють архітектура, образотворче мистецтво, музика, театр і декоративно-прикладне мистецтво, музеї і виставкові зали.

Особливості вивчення і характеристики окремих видів мистецтва.

При вивченні *архітектури* слід звернути увагу на те, яка група пам'ятників і сучасних споруд переважає в країні, – культового або

світського призначення. Далі дається коротка характеристика кожної групи, оскільки практично немає країни, де була б представлена тільки одна з груп.

У короткій характеристиці слід звернути увагу на конкретні види споруд, їх значення в культурі і історії країни, бажано вказати їх ранг у світовій культурі (світове, національне або місцеве значення має пам'ятник); повідомити, до якого стилю або епохи він відноситься, і в якості прикладу дати короткий опис окремих архітектурних об'єктів. При характеристиці власне архітектурних споруд доцільно вибирати «авторські роботи», що дозволить дати уявлення про творчість знаменитих архітекторів і архітекторів країни. Терміном «*образотворче мистецтво*» позначається декілька самостійних видів мистецтва, то слід вказати, які саме види образотворчого мистецтва цікаві для туризму в країні: живопис, скульптура, графіка і ін.

Особливість *музики* як виду мистецтва полягає в тому, що велика частина туристів слабо розбирається в художніх стилях, напрямках і течіях у музичній культурі. Підготовка фахівців в області турбізнесу може бути обмежена «загальноосвітнім» музичним стандартом, і в характеристиці музики досить звернути увагу на те, яка музика – вокальна або інструментальна – найбільш популярна в країні.

У більшості джерел туристської інформації після заголовка розділу *театр* слідує опис архітектурних особливостей будівлі театру і лише у кінці як доповнення дається коротка історична довідка про видатних (у минулому) режисерів, акторів, спектаклі.

Декоративно-прикладне мистецтво включає різні види діяльності від живопису і скульптури до меблевого, ливарного, керамічного, шпалерного і інших виробництв, вулиці, що служать для прикраси, приміщення, одяг. Виробництва і ремесла цієї групи відносяться до економічних умов. Окрема група професійних художників, що спеціалізуються безпосередньо на «декорі» безпосередньо знайомитьзі своїми виробами на виставках в музеях декоративно-прикладного мистецтва.

Музейна справа – це мережа установ (музеї, картинні галереї, виставкові зали і ін.), що спеціалізуються на зберіганні, демонстрації і пропаганді творів мистецтва, науки, техніки і ін. Враховуючи різноманіття музейних установ, передусім слід дати загальне уявлення про існуючі види установ цього профілю, виділити декілька видів музейних установ і послідовно дати коротку характеристику особливостей кожного з них. Оскільки кожен музей – це колекція названих творів, то зробити узагальнення зазвичай складно. Виняток становлять, мабуть, тільки красназавчі музеї СНД, перелік тематичних розділів в яких майже однаковий. Тому характеристика видів зводиться, по суті, до характеристики музейних або виставкових колекцій.

Включення в характеристику опис якого-небудь твору, недоцільно, оскільки завдання країнознавства дати «образ» мистецтва країни і сформулювати уявлення про багатство і різноманітність можливостей музеїв в організації туризму.

Художня культура як сфера духовного життя людей включає предметні результати творчої діяльності людей, людські сили і здібності, що реалізуються в такій діяльності, а також соціальні поняття і цінності, що загальні для великої групи людей і передаються від покоління до покоління.

Мистецтво – галузь людської діяльності, що прагне до задоволення однієї з духовних потреб людини – любові до прекрасного.

Чим більше видів мистецтв представлено на кожній території, чим більше сформувалося, склалося жанрів, художніх напрямів, чим більше на ній пам'яток історії і культури, що належать до різних стилів, тим значніше культурна спадщина, а значить, і об'єм культурних цінностей цієї території, цього народу.

Мови, діалекти, говори, національні традиції і звичаї, історичні топоніми, фольклор, художні промисли і ремесла, а також витвори мистецтва, будівлі і споруди, що мають історико-культурну значущість, унікальні в історико-культурному відношенні території, технології і об'єкти, моральні і естетичні ідеали, норми і зразки творчої поведінки – все це називається **культурними цінностями**.

Вивчення традицій займає істотне місце в страноведенні *Традиції* - це система позицій, цінностей, норм поведінки і принципи стосунків між людьми в країні, ритм і пульс її життя. *Характеристика традицій* включає аналіз існуючих типів традицій, їх місце в житті країни і прив'язку до конкретних етносів і територій.

Традиція – виражений в соціально-організованих стереотипах груповий досвід, який шляхом просторово-часової трансмісії акумулюється і відтворюється в різних людських колективах.

Звичай – стереотипні форми етнічної або художньої культури, пов'язані з діяльністю, що має тільки практичне значення. Це виражено передусім в декоративно-прикладній творчості.

Обряд – уведений законом або звичаєм порядок в чому-небудь; зовнішнє оформлення якої-небудь дії умовними обов'язковими діями, що здійснюються в різних випадках життя, які освячені тільки звичаєм, тобто не є таїнствами. Традиційна кухня має яскраво виражений обрядовий характер, тобто вона тісно пов'язана з певними днями, знаменними подіями, приурочена до них.

Ритуал – тільки знакові форми етнічної або художньої культури, що не мають практичного значення. Наприклад, шапочки і мантиї у суддів або

студентів.

Можна провести порівняння цих понять на прикладі особливостей релігійного культу окремих народів : жертвопринесення домашньої тварини – звичай, надріз вуха у тварини перед цим - ритуал. **Церемонія** (церемоніал) – а) встановлений порядок урочистої справи; б) ряд дій (ритуалів, обрядів) і розмов символічного характеру, традиційно обов'язкових в тих або інших випадках громадського і релігійного життя; в) зовнішні форми, символічні дії, дотримувані в різних випадках громадського життя, певний зовнішній порядок дій, що мають символічне значення; г) сукупність ритуалів, пов'язаних з конкретною важливою (урочистою) подією, явищем, в основі якого лежить певний сценарій; наприклад, містерії (таїнства) – священні дійства, що складаються з ритуалів. Відмінність між обрядом і церемонією така: обряд – це послідовність конкретних, визначених дій, що в сукупності мають символічне значення.

Важливу складову частину традиційної, або народної, художньої культури складає **етнографічну, культурну спадщину**. Основними елементами етнографічної спадщини є: оселя, храми, одяг, вбрання, народні музичні інструменти, говірки і діалекти, традиційні устрої і типи господарювання, обряди і свята і ін.

Все це – результати творчої діяльності певного народу, що прийшли (дійшли) до нас з минулого і що зберігаються як важливі складові частини етнічної культури. Вони представлені в основному експозиціями музеїв або (рідше) існуючими поселеннями, що зберегли особливості етнографічної, традиційної культури. Найбільший інтерес для туризму представляють так звані живі етнографічні музеї.

3. Етнічна територія. Діаспора.

Політичні кордони не завжди збігаються з етнічними. Розбіжність державних і етнічних кордонів часто призводить до роз'єднання народів. Трапляється, що народи розділені і проживають у різних державах. Етнічні проблеми у світі постійно впливають на політичну та соціальну ситуацію в багатьох країнах. Часто невіршені національні проблеми призводять до збройних конфліктів, ведеться боротьба за національну незалежність, автономії, права національних меншин.

Національні меншини – групи населення, що відрізняються від більшості населення держави етнічними, соціальними, культурними та іншими ознаками.

Деякі етноси мають складну внутрішню будову, поділяючись на субетноси й етнографічні групи. Це стійкі угруповання з характерними

особливостями традиційної культури і мови (діалект, говірка). Виникнення субетносів і етнічних груп пов'язане з особливістю їхнього розселення всередині спільної етнічної території (природно-географічна чи історико-політична ізоляція частини етносу протягом тривалого часу). Наприклад, етнічні групи – киргизи північні і південні, поляки-мазури, українці-гуцули.

Крім того, існують ще такі види угруповань, як діаспора, клан, каста, рід.

Діаспора – велика група людей, територіально відірвана від свого народу і розселена в багатьох країнах. Іноді за чисельністю діаспора перевищує етнос, що проживає на історичній батьківщині (наприклад, діаспори євреїв, вірменів, китайців, українців).

Клан – замкнена ендогамна чи соціальна група людей, що виникла на стадії родової громади чи пізніше за умов соціально-економічної ізоляції. Існує кілька різновидів кланів: патронімія (рід чи плем'я); родова громада, що походить від спільного предка за умов природної ізоляції; релігійна громада, назва якої походить від спільного уявного предка, як правило, хижого звіра чи язичницького бога; соціальних громад, часто кримінального характеру (наприклад, мафіозні клани в Італії, США, деяких країнах Азії і Латинської Америки).

Каста – ендогамна замкнена соціальна група людей, що спадково спеціалізується на якійсь професійній діяльності. Кастова приналежність, як правило, поєднується з етнічною і конфесіональною. Визначальну роль відіграють кровні родинні зв'язки, структура каст певною мірою копіює родо-племінну структуру. Членом каст можна тільки народитися.

Крім ендогамії замкненість каст забезпечується суворою ієрархією, визначеним статусом окремих каст, жорстко регулюються також форми поведінки і спілкування між членами каст. Найбільшого розвитку система каст досягла в Індії. Всього в країні більше трьох тисяч каст. Формально, відповідно до конституції, усі жителі Індії мають рівні права, однак кастовий поділ у суспільстві існує. Дотепер шлюби в Індії укладаються переважно або всередині каст, або між близькими кастами. Причиною цього є прагнення зберегти кастову приналежність для своїх дітей, що можливо лише за умови, що жінка виховати своїх дітей у традиціях, прийнятих у даній касті. У деяких країнах Західної і Центральної Африки каста також зберегла своє значення, проте тут вони мають тільки професійний характер – хлібороби, скотарі, ковалі, ткачі, співаки. На відміну від індійських каст в Африці кастовий розподіл поширюється тільки на чоловіків – носіїв професії. Звичайно, у більшості родин дівчину бажають видати заміж за представника тієї ж касты, однак таких жорстких обмежень, як в Індії, тут немає.

Рід – соціальна група людей, що володіє закріпленими в звичаї чи законі

(конституції) спадкоємними правами й обов'язками. Кожен рід володіє низкою привілеїв. Основними родами є: дворянство, духовенство, ремісництво, селянство, міщанство. Родовий поділ був типовим для докапіталістичної Європи, феодального Китаю, Індії та низки інших країн. У сучасному світі родовий поділ суспільства скасований, однак в окремих країнах зберігаються привілеї для деяких вищих родів. Часто це пов'язано з існуванням монархій. Монарх – представник певного роду, існування цього роду і його привілеїв – обов'язкова умова існування монархії. Наприклад, у Великобританії зберігається палата лордів (місця в ній спадкоємні і належать представникам визначеного роду). Приналежність до роду може бути дарована монархом "за особливі заслуги" перед державою і суспільством. У деяких випадках дарується не спадкоємна, а іменна родова принадлежність.

4. Етнічні системи життєзабезпечення.

Перші концепції взаємодії людей, у тому числі етнічних спільнот, з природним середовищем з'явилися у XVII ст. і виступали, головним чином, у вигляді географічного детермінізму, сутність якого зводилась до того, що особливості середовища визначають матеріальну і духовну культуру, психічний склад та форми політичного устрою народів світу. Основоположник концепції "культурної (етнічної) екології" американський науковець Дж. Стюард та його однодумці вивчали процеси адаптації людських спільнот до природного середовища, виділяючи "ядро культури", насамперед її "технологічний базис", що знаходиться під постійною дією середовища, при порівняно незалежному від довкілля розвитку інших елементів культури, що й надає таким людським спільнотам специфічних рис. У 1960-ті роки у США розвивається "екологічна етнографія", що містить в собі такі напрями як "екосистемна етнографія" і "процесуальна екоетнографія", що фокусують свою увагу на тих чи інших аспектах взаємодії етнокультурних спільностей та природного середовища.

Сучасна етнічна екологія ставить завдання вивчати особливості традиційних систем життєзабезпечення етнічних спільнот у природних та соціокультурних умовах їх проживання, вплив екологічних чинників на здоров'я етнічних спільнот, вивчення особливостей використання етносами природного середовища та їхнього впливу на це середовище, закономірностей формування та функціонування екосистем з урахуванням етнічного чинника населення. У ході вивчення особливостей систем життєзабезпечення різних етнічних спільнот виокремлюється їх фізичний та психічний (духовний) аспект. До першого відноситься фізична адаптація

етнофорів та цілих етнічних спільнот до природного середовища, а також соціально-культурна адаптація, що пов'язана з їхньою господарською діяльністю і що виявляється в особливостях матеріальної культури етнічної спільноти (харчуванні, одязі, житлі), і у народній медицині. До другого аспекту відносяться головним чином етнічні особливості психологічної адаптації до природного і соціокультурного довкілля, що виявляються у етноспецифічних формах етики: традиціях, звичаях та обрядах. Дослідження відношення етнічних спільнот до природного середовища передбачає виокремлення екофільних і екофобних тенденцій та традицій з метою використання такого матеріалу для екологічної просвіти і виховання.

5. Сучасні етнополітичні системи

Етнополітичні виклики є на сьогодні злободенними для багатьох держав, особливо тих, які переживають етап становлення їхньої політичної системи. Але етнополітичний аналіз на рівні окремої держави може бути ефективним лише за умови його включеності у глобальні та регіональні виміри, що зумовлює необхідність порівняльного аналізу етнополітичних процесів у різних регіонах світу з метою визначення типологічних особливостей цієї країни.

Етнополітична проблематика на рівні держави стосується всіх сторін її життя і всіх регіональних співвідношень. Для України етнополітичні взаємини – це та сфера, яка забезпечує основні підстави її цілісності, зокрема, завдяки тому, що основа її державної території – це ареал розселення української етнічної нації, і водночас саме тут є низка чинників, головню історично-географічних, які містять небезпеки деструктивних збурень. Така ситуація підтверджує необхідність активних дій з боку держави та інших суб'єктів етнополітичних взаємин у напрямі гармонізації цих взаємин шляхом підсилення дії позитивних чинників і погашення негативного впливу інших.

У висвітленні етнополітичної проблематики у науковій літературі на сьогодні помітною є певна асиметрія. Так, з'ясовуються найбільше політико-правові та історичні аспекти проблеми, що без просторового бачення не дає змоги відтворити цілісну картину структури та тенденцій етнополітичних взаємин. Тому важливо, щоб на етнополітичні процеси більше уваги звертали фахівці в галузі етнології, етногеографії, котрі глибше розуміють потреби життєдіяльності етнонаціональних спільнот і груп, у тому числі й політичні.

Етновеволюційні процеси головним чином обумовлені соціально-економічними і політико-культурними факторами. Такими є, наприклад,

сезонні міграції цілих народів-етносів, або їх частин на нові території (як у деяких народів-етносів Півночі), врегульовані на міждержавному рівні тимчасові переміщення представників народів-етносів з однієї території на іншу (прикладом може бути спільне освоєння Півночі) і т. д. За часів Радянського Союзу до них долучали адміністративні, з політичним та історико-культурним обґрунтуванням, депортації цілих народів-етносів на нові території (в Україні це кримські татари, а на радянських теренах – чеченці, інгуші, німці та багато інших народів-етносів). У результаті подібних зрушень відбувається зміна складу народів-етносів з відповідними змінами в їх культурному, матеріальному, побутовому та ін., житті паралельно з перебудовою територіальної та господарсько-економічної організації відповідних країн. Характеристика політичних умов – природна і необхідна частина цієї системи уявлень про можливості турбізнесу в країні.

Характеристика починається із загальних, довідкових відомостей про державний лад країни (форма правління і адміністративно-територіальний устрій). Далі необхідно вказати, чи є країна членом військово-політичних і (чи) економічних союзів і яких саме. Слід зазначити, до яких обмежень або нових можливостей в політиці країни приводить ця участь, в чому це виражається, як це впливає на туризм, а також яка зовнішня політика цієї держави на світовій арені.

Далі варто розглянути низку запитань внутрішньої політики: внутрішньополітичний клімат в країні, особливості суспільно-політичної обстановки, наявність або відсутність внутрішніх конфліктів або розбіжностей (релігійних, етнічних, військово-політичних або соціальних), райони конфліктів або напруженості.

Важливо також знати настрої у суспільстві, про міру демократичності, терпимість цього суспільства по відношенню до інакодумців, іноземців (у тому числі з України), про кримінальну обстановку в країні в цілому і в основних туристських районах і центрах.

Потім потрібно перейти до розгляду питань про державну політику у сфері туризму, про наявність національного (державного) законодавства і національної туристської адміністрації. Але головну увагу слід приділити існуючим програмам розвитку туризму, пріоритетам у їх змісті, особливостям і географії їх реалізації.

Розрізняють декілька форм правління, домінують дві: монархія і республіка.

Монархія – форма правління, при якій верховна влада належить монархові, тобто одноосібному главі держави (королеві, імператорові, султанові, шаху і ін.), і передається у спадок або за спеціальним указом діючого монарха.

Монархій на земній кулі залишилося небагато. Більшість сучасних монархій відносяться до обмежених (конституційним), в яких влада монарха обмежена парламентом, а меншість – до абсолютних, в яких влада монарха нічим не обмежена. Існують світські і теократичні абсолютні монархії. Оман і Катар, наприклад, світські абсолютні монархії, а Ватикан і Саудівська Аравія – теократичні абсолютні монархії. У Ватикані глава держави - Папа Римський, глава католицької церкви. У Саудівській Аравії глава і держави і церкви - король.

Специфічну форму правління мають держави, що входять в Співдружність, що об'єднує колишні колонії і домініони Великобританії. У деяких країнах цієї Співдружності главою держави є королева Великобританії (Канада, Австралія, Нова Зеландія і ряд невеликих острівних держав в Океанії і Вест-Індії), представлена генерал-губернатором. Англійська королева являється і главою англіканської церкви, що належить до протестантизму.

ЄС прийняв ряд законів і нормативних актів, що стосуються однакового регулювання туристської діяльності в країнах цього Союзу. Серед них найбільший вплив мають *Шенгенська угода* про єдиний візовий простір, документи про контракти на туристські послуги і ряд інших.

Зовнішня політика держав також чинить значний вплив на туризм. Під внутрішньою політикою розуміється комплекс заходів і заходів політичного, соціального і економічного характеру, спрямованих на підтримку порядку, стабільності і поступального розвитку держави.

Сприятливий внутрішній політичний клімат забезпечується дотриманням правопорядку усіма складовими частинами суспільства і гілками (органами) влади в країні.

Стабільність суспільно-політичної обстановки залежить від економічної і правової захищеності громадян держави, від відповідності рівня їх прибутків прожитковому мінімуму, від ступеню диференціації населення за рівнем прибутків. За наявності значних диспропорцій у представників певних шарів суспільства в певних районах виникають невдоволення, роздратування, що негативно позначається на розвитку туризму. Такі настрої в суспільстві впливають на міру його демократичності, знижують рівень терпимості місцевого населення по відношенню до іноземців. Не всі туристи поведуться коректно по відношенню до місцевих жителів, як правило, «смітять грошима», дратуючи місцеве населення. У територіальному аспекті такі настрої населення типові для депресивних економічних районів, наявних практично в усіх навіть високорозвинених країнах, тому при повній туристській характеристиці країни необхідно перерахувати її депресивні райони.

У деяких країнах існують вогнища напруженості або конфліктів, аж до військових. Вони можуть бути викликані різними причинами: соціальними, політичними, етнічними, релігійними. У будь-якому випадку такі території необхідно вказувати в туристських характеристиках як непридатні для бізнесу.

Неблагополучна соціально-економічна ситуація в країні може істотно погіршити можливості і перспективи розвитку туризму.

Причому у більшості країн, що розвиваються, особливо в столицях і головних туристських районах рівень злочинності вищий, ніж в середньому по країні. Як правило, місцева влада і адміністрація готелів попереджають туристів про такого роду небезпеки.

У кожній країні існують свої особливості структури і організації систем правопорядку, але немає потреби включати ці питання в якості обов'язкових в туристську характеристику кожної країни. Необхідність виникає у тому випадку, якщо діюча в країні система правопорядку істотно відрізняється від української або від системи в країнах ЄС, або коли за якусь провину слідує суворе покарання (позбавлення волі на тривалий термін або навіть страта). В усіх інших випадках характеристика правопорядку, поліцейської і судової систем країни необов'язкова.

Під державною політикою у сфері туризму мається на увазі регулювання туристської діяльності за допомогою національного права. У більшості країн ухвалені державні закони про туризм, але є виключення, що вимагається особливо відмітити в характеристиці.

Національна адміністрація (за термінологією СOT) – це орган виконавчої влади в країні, що здійснює державне управління, координацію і реалізацію державної політики у сфері туризму.

Особливу увагу слід приділити характеристиці *програм розвитку туризму*. Практично в кожній країні прийняті такі програми, що розрізняються пріоритетними напрямками туризму і особливостями його географії. Зокрема, в деяких країнах головна увага приділяється реконструкції і збереженню існуючих культурно-історичних центрів і пам'яток, в інших – будівництву нових туристських об'єктів, в третіх – наданню особливих податкових пільг фірмам і компаніям, що сприяють розвитку туризму у відсталіх економічних районах.

Розглядаючи політико-творчий потенціал народів-етносів через етносоціальне життя, слід враховувати, що:

- політизація етносоціального життя народів-етносів на пострадянському просторі, і в Україні зокрема, часто поєднана, або іде паралельно з процесом формування сутнісних компонент політичної суб'єктності цих спільнот;
- різнорівнева соціоцивілізаційна зрілість пострадянських народів-

етносів значною мірою обумовлює їх фактичну готовність/не готовність та консолідовану здатність/нездатність до реалізації своїх політико-творчих ролей у сучасних політичних реаліях;

- політичні та системні особливості державного будівництва сучасних пострадянських країн, зокрема України, часто ускладнюють, або й не відповідають формальним потребам реалізації політико-творчих ролей народів-етносів цих суспільств;

- на пострадянському просторі, в т. ч. й Україні, відсутній змістовний діалог між „соціальною та політичною системами” якраз на етносоціальному ґрунті.

З огляду на це, перспективними завданнями подальших наукових розвідок у цьому напрямку мають стати дослідження міжетнічних ролей та етнополітичних функцій народів-етносів багатонаціонального суспільства.

Лекція № 3

Населення та соціальна сфера в етнокультурному середовищі. Релігійно-конфесійний склад населення та його динаміка

(2 год.)

План

1. Чисельність населення світу, окремих регіонів і країн, його динаміка.
2. Етнічний склад населення світу.
3. Географія світових релігій.
4. Міжнародний індекс щастя.

Література:

Казьмина О.Е. Основы этнодемографии: учеб. пособие / О.Е. Казьмина, П.И. Пучков. – М.: Наука, 1994. – 253 с.

Кайсарова Л.И. Народы мира. Люди, культуры, образы жизни / Л.И. Кайсарова. – М., 2009.

Лобжанидзе А. А. Этногеография и география религий / А. А. Лобжанидзе, С.А. Горохов, Д. В. Заяц. – М.: МПГУ; Изд-во “Прометей”, 2013. – 223 с.

Малахов В. Культурные различия и политические границы в эпоху глобальных миграций / В. Малахов. – М.: Новое литературное обозрение; Институт философии РАН, 2014. – 232 с.

Мельникова Е. В. Культура и традиции народов мира (этнопсихологический аспект) / Е. В. Мельникова. – М.: Диалог культур, 2009. – 303 с.

Христов Т.Т. Религиозный туризм / Т.Т. Христов. – М.: Издательский центр “Академия”, 2003. – 288 с.

Happy planet index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.happyplanetindex.org/data>.

1. Чисельність населення світу, окремих регіонів і країн, його динаміка.

Динаміка чисельності населення - зміна чисельності населення на певній території за певний проміжок часу. Динаміка чисельності населення складається з природного і механічного руху населення. Знаючи характер, масштаби, темпи і географію цих процесів, можна відповісти на питання, які чинники лежать в основі формування населення тієї або іншої території, який з них визначає сучасну і визначатиме майбутню чисельність населення.

Знаючи інтенсивність цих двох процесів, можна визначити характер темпів приросту населення і майбутню чисельність населення будь-якої країни.

Основні показники, що вивчають динаміку населення :

1. Чисельність населення по роках, жит.
2. Абсолютний і відносний приріст чисельності населення.

Приріст населення – це різниця між чисельністю наступного року (періоду) і попереднього року (періоду) в абсолютних або відносних одиницях.

3. Середньорічний приріст населення, в %.

Первинна чисельність людей приблизно 50 тис. років назад, за різними оцінками, складала кілька тисяч осіб. Ця величина обґрунтована тим, що менша чисельність навряд чи могла забезпечити процес природного відбору.

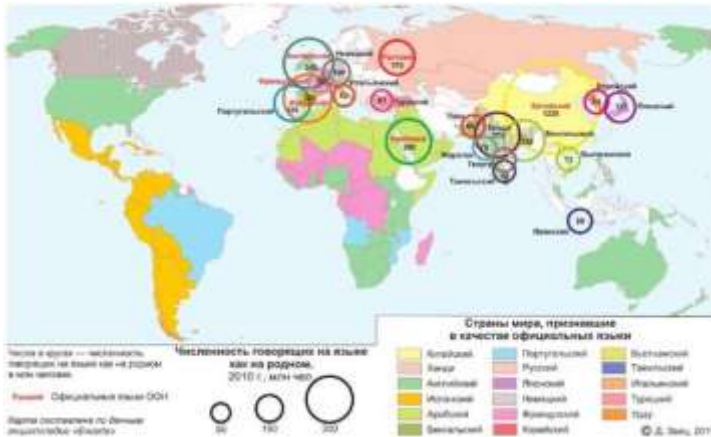
Населення у першу чергу характеризується чисельністю та динамікою її. Ми мало знаємо про населення доісторичних часів. Проте згідно з розрахунками 1 млн. років тому населення всього світу становило близько 125 тис. осіб. Здебільшого люди належали до кочових племен і займалися полюванням, збиранням плодів. 300 тис. років тому чисельність населення Землі зросла приблизно до 1 млн. осіб, і на початку нашої ери сягала близько 258 млн. осіб. На початку 1000 р. населення Землі становило приблизно 300 млн., а до 1500 р. – збільшилося до 450 млн. осіб. Розширилася заселена територія; слабкою заселеністю вирізнялися тільки Північна Америка, Австралія, а також зони вологих тропічних лісів Африки і Південної Америки.

Розвиток промисловості, сільського господарства збільшення виробництва продуктів харчування позитивно вплинули на демографічні процеси. Так з 1500 до 1900 рр. населення зросло майже в 4 рази. Особливо швидке прискорення темпів приросту населення характерне для II половини

19 ст. Про прискорення темпів приросту населення свідчать дані про його подвоєння. За останнє тисячоліття воно збільшилося у 15 разів. Причому для першого подвоєння необхідно було майже 700 років, для іншого – 150, для третього - близько 100, для останнього – трохи більше 40 років. Про це яскраво свідчать дані про періоди досягнення людством мільярдних рубежів : 1 млрд. чол. – 1820 р.; через 110 років в 1930 р. – 2 млрд. чол., через 30 р. в 1960 р. – 3 млрд. чол., через 14 років в 1974 р. – 4 млрд. чол., через 13 років в 1987 р. – 5 млрд. чол., через 12 років в 1999 р. – 6 млрд. чол., через 12 років в 2011 р. – 7 млрд. жителів.

2. Етнічний склад населення світу

У світі налічується близько 3 тис. народів, що розмовляють 6 тис. мов і діалектів.

Сучасний етнічний склад населення нашої планети - результат тривалого історичного процесу.

Етнос (з давньогрецької – народ) – це історично сформована стійка спільнота людей, які мають власну мову, культуру, розуміння своєї єдності і відмінності від інших етносів. Важливими умовами формування етносу є спільність мови (тому назви народів часто збігаються з назвами мов) і території. Однак й територіально роз'єднані групи етносу можуть тривалий час зберігати національну самобутність, яка виражається у звичаях, народному мистецтві, релігії, нормах поведінки, обрядах тощо. Етнічна самосвідомість поєднується з прагненням етносу до власної соціально-територіальної організації. Етнічні явища тісно пов'язані з соціально-економічними. Етнічна самосвідомість утверджується на підставі наявності етнічної території, що визначає спосіб життя людей їхню господарську

діяльність, культуру, побут. На сьогодні існують різні форми (типи) угруповань, що відповідають різним рівням історичного розвитку будь-якого етносу: плем'я, народність, нація.

Насправді вчені-етнографи виділяють значно більше форм, чи типів, етносів. Більшість етносів пройшли тривалий шлях розвитку від племені до нації. На будь-якій стадії для кожного типу, чи форми, кожному етносу відповідають шість обов'язкових ознак: етнічна територія, мова, особливі елементи духовної і матеріальної культури, самосвідомість і самоназва. Варто зазначити, що чітко розмежувати ці форми, чи типами, етносів дуже складно.

Племені (період "дитинства" етносу) відповідає єдність території, під якою розуміється місце проживання та спільного використання ресурсів. Це означає, що для племені важливою є лише територія, з якої воно у даний час збирає ресурси. Іншого розуміння території не існує. Мова існує, зазвичай, в усній формі, тому весь накопичений досвід передається усно. Усна мова сягає вершини розвитку: перекази, легенди, епос – чудові форми усної творчості. Розвиваються й інші елементи духовної культури: звичаї, обряди, традиції, ритуали. Найвищим елементом духовної культури є віра, система вірувань і пов'язаних з нею культів. Система вірувань має світоглядний характер, іноді - космологічний. У сфері матеріальної культури для різних племен характерними є збирання і полювання, землеробство, тваринництво, торгівля (чи інша форма обміну). Найвищим елементом матеріальної культури є ремесла, у тому числі художні.

Кожне плем'я складається лише з родичів, близьких і далеких. У деяких районах світу дотепер збереглися численні племена – в Африці, Латинській Америці, Океанії. Наприклад, у Папуа-Новій Гвінеї їх налічується понад 700.

Народності (період "юності" етносу) також відповідає єдність території, однак "територія" має вже зовсім інше значення. Це батьківщина, місце (ядро) формування етносу. Наприклад, більшість франко-канадців ніколи не бачили Франції, однак пам'ять про їхню "історичну батьківщину" є для них найважливішим консолідуючим фактором.

Найвищого розвитку досягає культура мови: усна мова має безліч діалектів, а письмова є не лише найважливішим засобом спілкування, а й стимулом розвитку культури і мистецтва. У багатьох народів – це розквіт живопису, музики, театру, літератури. Важливим елементом духовної культури є релігія – система законів (догм і канонів), які упорядковують вірування й об'єднують їхніх прихильників у церкву – особливий тип релігійної організації. Якщо зміна віри для члена племені була природною, оскільки, перебравшись на іншу територію, він змушений був шукати

заступництва в інших богів, то зміна віри людиною, яка належить церкві, сприймається як відступництво, зрадництво. Тому ті чи інші релігійні догмати часто не об'єднують, а розділяють людей, через що виникають численні релігійні конфлікти. Однак роль релігії не можна недооцінювати, тому що релігійна самосвідомість людей має вирішальне значення для їхньої етнічної самоідентифікації.

Зміцнення держави тісно пов'язане з розвитком економіки, різних видів господарської діяльності. Найвищим досягненням матеріальної культури є масове виробництво, що створило новий тип і стиль життя, нове середовище перебування – сучасне місто.

Народності дотепер є домінуючими етносами на карті світу. Є райони Земної кулі, де населення складається з народностей. Це Азія й Африка, навіть у Європі збереглося чимало народностей.

Нація (період "зрілості" етносу) формується в межах державних чи політико-адміністративних кордонів, тобто тільки на визначеному політико-правовому полі, наприклад, у межах держави загалом – українці в Україні. Якщо етнос не має власного політико-правового поля, визначеного статусу державності, нація сформуватися не може, наприклад, українці в Канаді – народність. Система суспільно-політичних поглядів, ідеологія об'єднують, консолідуєть величезні маси населення чи, навпаки, розділяють їх. Соціально-політичні ідеї, стаючи переконаннями, перетворюють населення в суспільство, а людину – у громадянина.

Важливою ознакою стає спільність мови (усної і письмової) як засобу внутрішньо-національного спілкування, вираження самосвідомості. Практично скрізь, окрім відокремлених районів, зникають діалекти. Відбувається уніфікація і спрощення мови. У мові з'являється безліч запозичених з інших мов слів, а також офіційних, стереотипних словосполучень і виразів.

Націй у світі менше, ніж народностей, і, можливо, менше, ніж племен. Нації кількісно переважають у Європі і Північній Америці. Точно визначити етнічний склад населення Землі дуже складно, однак вчені припускають, що в сучасному світі проживають три-чотири тисячі різних народів. Існує багато принципів класифікації етносів. Досить поширеним є поділ народів за країнами, у яких вони проживають: французи, бразилійці, нігерійці, в'єтнамці, австралійці. Крім того, вчені часто об'єднують народи в групи за географічною назвою регіону проживання: народи Малої Азії, народи Індокитаю, народи Полінезії та ін. Існують також класифікації за особливостями господарства і культури, історичного розвитку, національного характеру.

Головною ознакою етносу в сучасному світі, на думку більшості вчених,

є мова. Якщо зникає мова, то зникає етнос. У сучасному світі налічується близько п'яти тисяч мов, хоча народів є більше. Це пояснюється тим, що не всі народи зберегли "свої" мови. Визначити точну кількість мов (а отже, і етносів) доволі складно. За ступенем подібності мови об'єднуються в сім'ї і групи. Виділяють такі мовні сім'ї: індоевропейську, семіто-хамітську (афроазійську), кавказьку, дравідійську, уральську, алтайську, чукотсько-камчатську, нігеро-кордофанську, ніло-сахарську, койсанську, китайсько-тібетську, австроазійську, австронезійську, ескімосо-алеутську.

Найпоширенішими є мови індоевропейської сім'ї (майже 50% населення світу), яка включає близько 100 різних мов. Ця сім'я об'єднує 10 мовних груп, чотири з яких охоплюють понад 100 млн. осіб кожна (індоарійська, романська, германська і слов'янська). Народи цієї сім'ї переважають у більшості країн у всіх частинах світу, крім Азії. Китайсько-тібетська сім'я – друга за чисельністю (понад 1 млрд. осіб), саме вона займає дуже компактну територію Східної і Південно-Східної Азії. Численними є представники сіно-тібетської, нігеро-кордофанської, семіто-хамітської, австронезійської, дравідійської мовних сімей.

Поширеність тієї чи іншої мови можна також проілюструвати за чисельністю людей, які нею говорять. До найпоширеніших мов світу належать: китайська (розмовляють 13,69% населення світу), іспанська (5,05%), англійська (4,84), хінді (2,89%), португальська (2,77%), російська (2,27%), японська (1,99%), німецька (1,49%), французька, арабська, бенгальська. Цими мовами розмовляє майже 70% населення світу.

Співвідношення народу і мови може бути різним. Є країни (однак їх небагато), в яких майже все населення говорить однією мовою і належить до одного етносу, наприклад, Ісландія. Іноді народ має одну літературну писемну мову, а літературних усних мов кілька. Наприклад, китайська мова заснована на єдиній ієрогліфічній писемності, проте житель північного Китаю не зрозуміє жителя південного Китаю, коли той прочитає написаний вираз уголос, хоча обоє вони є китайцями.

Окремі народи спілкуються двома мовами (білінгвізм): бельгійці (валлонська і французька), ірландці (ірландська та англійська), канадці (англійська і французька), філіппінці (філіппінська та іспанська). Шість мов є офіційними і робочими в ООН: англійська, французька, російська, іспанська, арабська, китайська. Один народ може використовувати декілька мов одночасно.

Важливими є відомості про те, яка мова є державною, чи офіційною, у тій чи іншій країні.

Стосовно сучасних держав, термін "національний склад населення" живається частіше ніж термін "етнічний склад населення", хоча йдеться

само про етнічний склад населення країни.

За особливостями національного складу всі країни можна поділити на одно-, дво- і багатонаціональні. Більшість країн світу багатонаціональні. В Європі близько 20 держав, в яких основна національність становить понад 90% усього населення (Німеччина, Данія, Швеція, Італія, Ірландія, Угорщина, Греція та ін.). В Азії національно однорідними є Японія, Саудівська Аравія, Південна Корея, Ємен, Бангладеш та ін. Двонаціональних держав значно менше. Більшість країн світу багатонаціональні. У США живуть представники понад 100 народів, у Бразилії та Канаді - понад 80, Мексиці та Аргентині - понад 50. Однак у Латинській Америці майже всі країни мононаціональні, оскільки індіанці, мулати, метиси вважаються представниками однієї нації. В Африці переважають відносно однорідні в етнічному відношенні країни. Понад 80% населення Австралії - англоавстралійці, частина жителів - аборигени, предки яких тисячоліттями жили на цьому континенті. Поліетнічний склад населення особливо типовий для країн, що розвиваються. Серед них найбільш багатонаціональними є Нігерія (близько 200 народів), Індонезія та Індія, у кожній з яких проживає по 150 народів.

3. Географія світових релігій.

Основними світовими релігіями є християнство, мусульманство (іслам), іудаїзм і буддизм. Їх сповідають близько трьох мільярдів віруючих: християнство – понад 2 млрд, іслам – майже 1,2 млрд, і буддизм – близько 500 млн. осіб. Світові релігії поширені в усіх регіонах світу, практично в усіх країнах світу.

Християнство – найпоширеніша світова релігія, що виникла на Близькому Сході. Зародження християнства пов'язують з іменем Ісуса Христа, який народився в Вифлеємі. Священна книга християн – Біблія. У 1054 р. відбувся розкол у християнстві, який зумовив появу католицизму та православ'я – представлене кількома східними церквами.

Іслам – наймолодша світова релігія. Виникнення ісламу пов'язано з іменем пророка Мухаммеда, який походив із Мекки. Священна книга ісламу – Коран, який написано з проповідей Мухаммеда. Ісламська релігія ґрунтується на вираженні віри, молитві, пожертві, пості протягом рамадану, паломництві до Мекки (хоча б один раз у житті). Іслам поділений на дві основні конфесії – сунізм і шіїзм. Більшість мусульман світу (84%) є сунітами. Шіїти переважають лише в таких країнах, як Іран, Ірак, Азербайджан, Бахрейн. У 35 країнах світу мусульмани становлять більшість населення, а у 28 країнах іслам є державною релігією.

Буддизм – найстаріша світова релігія, яка виникла на території Індії. У священній книзі буддизму подано правила, яких треба дотримуватись, бесіди Будди зі своїми учнями та основні догмати буддизму. Буддійське віровчення ґрунтується на внутрішньому прагненні людини до духовного осяяння (нірвани), що досягається за допомогою медитації, сповідування мудрості та вищих моральних цінностей.

В Європі найпоширенішою релігією є християнство, причому католицизм ширше представлений у південній, частково в західній і східній її частинах; протестантизм – у північній, центральній і західній; православ'я – на південному сході. В Азії найбільш розповсюджене мусульманство (іслам). За кількістю віруючих найбільшою мусульманською країною є Індонезія. В Африці, особливо в північній її частині, панує іслам. У ПАР переважає протестантизм, в Ефіопії – християнство. В Австралії серед віруючих переважають протестанти і католики, аборигени – представники примітивних релігій. На Америку припадає більше половини всіх католиків світу і значна частина протестантів. Серед протестантів поширені лютерани, баптисти, англіканці, реформатори, пресвітеріанці, мормони, свідки Єгови, п'ятидесятники та ін.

Найбільший релігійний центр світу – Єрусалим. Він посідає особливе місце серед світових культових центрів як святе місто для віруючих трьох релігій: іудаїзму, християнства та ісламу. Для євреїв, що сповідують іудаїзм, найбільш ранню монотеїстичну релігію, Єрусалим – Священне місто. Біля знаменитої Стіни Плачу, залишку західної стіни зруйнованого арабами храму, моляться тисячі віруючих, у її щілинах залишають записки з проханнями до Бога. Крім Стіни Плачу, у Єрусалимі є ще три пам'ятних і шанованих іудеями місця: Місто Давида, долина Кедрона і гора Сіон.

Єрусалим – місто, пов'язане з земним перебуванням Ісуса Христа. Склеп, що символізує місце поховання Сина Божого, щільно оточений молитовнями різних християнських конфесій: римські католики возвеличують Бога поруч зі схиленими в скорботному мовчанні вірменськими священослужителями, неподалік шепотять свої молитви сирійські ортодокси, відправляють свої обряди ефіопи, моляться греки. Мусульмани мають у Єрусалимі свої місця поклоніння. Один з основних центрів – мечеть Омара – найдавніша ісламська культова споруда, яка дійшла до наших днів. Її баня символізує священну скелю, з якої, за релігійними переказами, пророк Мухаммед вознісся на небеса.

На відміну від світових, місцеві релігії переважно сповідують окремі етноси. До місцевих релігій належить індуїзм, сикхізм, джайнізм, конфуціанство, даосизм, синтоїзм, іудаїзм. Місцеві релігії виникали серед одного народу або групи народів, об'єднаних в одній державі.

Примітивні вірування покладено в основу практично усіх світових і місцевих релігій. До примітивних релігій належить тотемізм, магія, фетишизм, анімізм, культ предків. Вони не відображені у священних книгах чи інших писемних джерелах, а передаються з покоління в покоління. В їх основі лежить віра у зв'язок людини з певним предметом, що має таємничу силу, тваринами, явищами природи. Примітивні форми релігії збереглися у деяких народів тропічної Африки, багатьох груп індіанців Америки, аборигенів Австралії та островів Океанії, а також у деяких районах Азії.

4. Міжнародний індекс щастя.

Під впливом безперервного інформаційного забруднення національний світогляд як система принципів, поглядів, цінностей, переконань, ідеалів сильно ушкоджений. Моральна спустошеність суспільства ставить природну межу його економічному розвитку, також і закони розвитку техніки не співпадають з природними потребами людини. Підтвердження цьому – зниження народжуваності, зростання злочинності, наркоманія, збільшення самогубств, розлучень, психічних захворювань залежно від технологічного розвитку країн.

Міжнародний індекс щастя (англ. *Happy Planet Index*) – індекс, що відбиває добробут людей і стан довкілля в різних країнах світу, який був запропонований New Economics Foundation (NEF) в липні 2006 року. Головне завдання індексу відобразити «реальний» добробут націй.

МІЩ ґрунтується на загальних утилітарних принципах, що більшість людей хочуть прожити довге і повноцінне життя, а країни прагнуть зробити все можливе для досягнення максимального благополуччя своїх громадян, розумно використовуючи наявні ресурси, не завдаючи збитків довкіллю. Для розрахунку індексу використовуються три показники: суб'єктивна задоволеність життям людьми, очікувана тривалість життя і так званий «екологічний слід».

Уперше МІЩ був розрахований в 2006 році, до нього увійшли 178 країн.

Місце	Країна	НПІ
1	 Вануату	68.2 1
2	 Колумбія	67.2 4
3	 Коста-Ріка	66.0
150	 США	28.8 3

Місце	Країна	НПІ
172	 Росія	22.76
173	 Естонія	22.68
174	 Україна	22.21
175	 ДР Конго	20.69
178	 Зимбабве	16.64

Валове Національне Щастя (ВНЩ) – холістична міра якості життя, яке включає моральні і психологічні цінності, на відміну від Валового Національного *Продукту (ВНП)*. Термін пішов від англійського *Gross National Happiness*, як протиставлення *Gross National Product*.

Це поняття було введено в ужиток в якості неофіційної державної філософії Бутану четвертим королем цієї країни Джигме Сингье Вангчуком у 1972 р. “Щастя народу важливіше за відсотки валового внутрішнього продукту”, – сказав король. Сенс цього поняття для Бутану полягає в розвитку такої економіки, яка відповідала б унікальній бутанській культурі, заснованій на традиційних духовних цінностях країни. Практично “Валове національне щастя” реалізується через п’ятирічне планування розвитку економіки, при якому прогрес здійснюється повільними кроками, намагаючись підтримувати і не руйнувати традиційні цінності – сім’ю, культуру, природу, релігію Бутану.

Ця система повільних реформ і державного регулювання поступово дає плоди, Бутан показує стабільний ріст економічних показників, проте продовжуючи залишатися однією з бідних держав світу з річним доходом на душу населення в 1100 доларів США.

Соціокультурна ситуація, що склалася в Україні настійно вимагає переоцінки системи цінностей, що склалася за десятиліття реформ, з гіпертрофованою роллю матеріального благополуччя, запереченням гуманності, справедливості, моральності. Існує необхідність усвідомлення звернення до витоків українського менталітету, вдосконалення духовного світу людини на основі традиційних цінностей відповідно до сучасних реалій.

Лекція №4

Етнокультурна складова туристичного продукту

(2 год.)

План

1. Формування зарубіжного туристичного продукту на основі етнокультурного компоненту.
2. Європейський досвід організації етнографічного туризму.
3. Азійський досвід організації етнографічного туризму.
4. Американський досвід організації етнографічного туризму.
5. Етнокультурний компонент як стимул для розвитку українського туристичного продукту.

Література

Асаул А.Н. Этнографические факторы глобализации и регионализации мира / А.Н. Асаул, М.А. Джаман, Е.И. Рыбнов, П.В. Шуканов. – СПб.: АНО «ИПЕВ», 2010. – 304 с.

Балаганская М. Ю. Роль этнокультурного компонента в формировании туристического продукта / М. Ю. Балаганская. – Краснодар: Краснодарский государственный университет культуры и искусств, 2014.

Малахов В. Культурные различия и политические границы в эпоху глобальных миграций / В. Малахов. – М.: Новое литературное обозрение; Институт философии РАН, 2014. – 232 с.

Мельникова Е. В. Культура и традиции народов мира (этнопсихологический аспект) / Е. В. Мельникова. – М.: Диалог культур, 2009. – 303 с.

Модернізація туризмознавства: теорія і практика партнерства: монографія / За ред. Г.П. Скліяра. – Полтава: ПУЕТ, 2015. – 250 с.

1. Формування зарубіжного туристичного продукту на основі етнокультурного компоненту.

Етнографічний туризм є одним з різновидів культурно-пізнавального туризму, пов'язаною з відвідуванням об'єктів традиційних культур, етнографічних сіл, а також з метою знайомства з етнічними культурами і промислами. У етнографічному туризмі виділяють також два підвиди – аборигенний і етнічний туризм.

Найголовнішою функцією етнографічного туризму є культурна. Її суть полягає у збереженні традицій і передачі їх майбутнім поколінням (що

особливо важливе для нечисленних народів і народностей), формуванні національної самосвідомості, а також в ознайомленні з традиціями етносу широких мас. Це породжує ідею про продаж продуктів культури народу споживачам, що цікавляться, що перетворює традиції народу на товар. Звідси формується економічна функція етнографічного туризму.

Окрім культурного смислового навантаження етнографічний туризм має ще і соціально-політичне – він допомагає розпізнати етнос з найпривабливішого боку, сприяючи, таким чином, національному самовизначенню людини і прояву в ній кращих національних рис вдачі і налагодженню контакту з іншими, спорідненими або сусідніми націями і поліпшенню взаємин між ними.

Відмінною рисою етнотуризму є те, що він може бути дуже цікавий практично для будь-якої категорії туристів. Як для іноземців, так і для громадян України, як для молодих людей, що цікавляться історією, традиціями і побутом своїх предків, так і для більше старшої вікової категорії туристів, що мають різну мотивацію.

Етнографічний туризм, будучи культурно-пізнавальною формою туризму, сумісний з багатьма іншими його видами – наприклад, з екстремальним, спортивним, екологічним, історичним, рурал-туризмом.

У країнах Західної Європи, інклюзивні тури, неодмінним атрибутом яких є розміщення в готелях як мінімум туристичного класу і харчування двох-чи триразове, все ще користуються успіхом. Проте, пересичені комфортом західноєвропейські туристи, (особливо німецькі) шукають нових відчуттів, вирушаючи в туристичні поїздки, де іноді доводиться ночувати в хатинках, опалювальних піччю, або в куренях, а харчуватися доводиться із загального котла автентичною їжею, яка була приготована не європейським шеф-кухарем, що має безліч сертифікатів і дипломів, а сільською хазяйкою. Незважаючи на нерідку відсутність комфортабельних умов в таких турах, їх популярність росте. Особливо серед досвідчених туристів, які ставлять нові відчуття важливіше рекреації. Більше того, ціна таких турів може бути тим вище, чим гірші (у загальноприйнятому представленні) умови розміщення і харчування. Ця тенденція за останні 15 років усе більш виразно простежується в західноєвропейській туристичній галузі.

В Україні такий вид відпочинку ще не такий популярний. Це пояснюється тим, що туристична галузь в Україні в цілому знаходиться на іншому етапі розвитку (через історичні особливості), і очікування від неї споживачів (туристів) дещо відмінні від західних.

2. Європейський досвід організації етнографічного туризму.

Європейський етнографічний туризм нерідко поєднує в собі риси історичного і гастрономічного туризму. Це пояснюється тим, що історично європейське суспільство було поділене на стани, а в пізнішу епоху на класи. Кожен стан мав свій устрій життя і свої характерні риси. Тому, наприклад, проводяться фольклорні вечори в розбійницькому стилі або прогулянки по ремісничій «Золотій вуличці» в Празі.

Сьогодні оригінальні звичаї і устої можна спостерігати тільки там, де не був такий сильний вплив католицької церкви (корінні племена, що живуть на півночі Європи, за полярним колом). Проте, збереглися такі пам'ятники народної культури, як національний костюм, кухня, музика і тип народної оселі. Усі ці пам'ятники краще збереглися в селі, чим в місті. Це достатньою мірою може служити основою для відтворення атмосфери тієї епохи, коли це було актуально.

З економічної точки зору, така діяльність забезпечує робітниками місцями в'їзну туристичну галузь, ресторанний бізнес, шоу-бізнес (музиканти, артисти, танцюристи), дизайнерів (з інтер'єрів і костюмів).

Таким чином, доля етнографічного туристичного продукту в числі загальноєвропейського значна. Подібний вид туризму успішно реалізується серед туристів різних груп, оскільки апелює відразу до декількох каналом сприйняття людини : візуального – костюми, дизайн оформлення інтер'єру ресторану, планування села., аудіального – музична програма, кінестетичного – атмосфера свята, народного гуляння), смакового і нюхового – гастрономічна частина екскурсії. Рентабельність такого виду туризму пояснюється тим, що в організації такого туру зайняті фахівці різних професій – гіді-екскурсоводи, музиканти і артисти, організатори ресторанного бізнесу, дизайнери по костюмах і інтер'єрах, історики і етнографи, й інші фахівці. Це створює можливість організації нових робочих місць і розширення поля діяльності цих фахівців.

3. Азійський досвід організації етнографічного туризму.

Азія є найбільш складним континентом у світі у багатьох відношеннях: економічному, демографічному, культурному і соціальному. Кожна з країн має свої неповторні культурні риси, які можуть бути хорошими чинниками, що формують імідж держави і його народу в очах світової туристичної спільноти. Окрім цього, культура таких країн може бути ексклюзивною частиною туристичного продукту, яка допоможе виділити його серед аналогічних товарів-конкурентів з інших країн і вивести туристичну галузь в країні на якісно і кількісно новий рівень, що може бути дуже корисно для економіки держави і підняти рівень добробуту населення.

Правильні акценти при створенні іміджу для традиційної культури за допомогою туристичної галузі країни може істотно змінити імідж народу і країни від негативного до позитивного.

Наприклад, Об'єднані Арабські Емірати. Це держава, в якій поєднуються стрімкий розвиток і вікові традиції. Культурно-історичних і природних об'єктів на території ОАЕ практично немає. Тому в перші роки розвитку туристичної галузі було створено зони безмитної торгівлі. За рахунок географічного положення туристичних операторів є можливість створення екскурсій типу «джип-сафарі», які поєднуються з відвідуванням сіл аравійських бедуїнів. Такі екскурсії включають трансфер на квадроциклах, або джипах, катання на одnogорбих верблюдах, розповідь гіда про умови життя бедуїнів і традиції, пов'язані з цими умовами, відвідування житла бедуїнів – шатра, цікавого тим, що він розділений на чоловічу і жіночу половини, а також своїм незвичайним для європейця облаштуванням і вбранням. Крім того, екскурсія завершується на заході вечерею у великому шатрі в традиційному арабському стилі зі східними танцями і музикою.

Дуже специфічна бедуїнська кухня – козлятина, варена в молоці, смажений баранчик з рисом, политий самном – жиром з овечого молока, а також верблюд, фарширований баранчиками, які, у свою чергу фаршировані курями – святкове весільне блюдо. Тому, під час вечері вона не представлена, замість бедуїнських блюд подається орієнтальна кухня. Проте, туристам надається можливість спробувати арабську каву, яка вариться на гарячому піску і подається в крихітних чашках, а також кальян, паління якого є старовинним арабським звичаєм, покликаним встановити контакт і зміцнити стосунки.

Таким чином, в той час, як європейський етнографічний туризм проявляється, головним чином, у вигляді екскурсійного продукту з чіткою тематикою, азійський етнокультурний компонент проявляється в деталях – в манері обслуговування клієнта, особливій організації простору, атмосфері, властивій азійським екскурсіям, а також обстановці. Відбувається це, в основному за рахунок етапу розвитку суспільства відвідуваної країни – у більшій частині країн Азії суспільства знаходяться в перехідному етапі від традиційного суспільства до індустріального. За рахунок цього азійському суспільству властиво особливе сприйняття своїх традицій членами суспільства, тому екскурсіям, що включають етнокультурний компонент, не властиві риси "постановочного стилізованого шоу".

4. Американський досвід організації етнографічного туризму

Корінні жителі сучасної території США, а також територія Гаваїв і

Аляски, є залишками племен і етнічних груп, деякі з яких проживають на своїх суверенних територіях резерваціях, де діють свої закони. Індіанці або корінні жителі США часто називають себе просто індіанцями або Indians, а молоде покоління часто використовує слово уродженець або Natives. Термін індіанці був прийнятий в середовищі білих колоністів, термін був єдиним для преси і наукових груп, що дослідили корінне населення Північної Америки, проте корінні жителі Аляски і Гавайських островів можуть назвати себе інакше, наприклад корінними Гаваїями або корінними жителями Аляски, в приклад можна привести інуїтов, юпик і алеутів.

Корінні жителі були збирачами-мисливцями і зберігали свої традиції в усній формі. Індіанці були повною протилежністю європейським прибульцям з їх християнськими, культурними, соціальними і промисловими традиціями.

Останній перепис населення в США показує наявність 5 мільйонів індіанців або 1,6% від усього населення країни, в доколумбову епоху на території Північної Америки проживало за різними даними від 1 до 18 мільйонів індіанців.

До приходу європейців американські індіанці були поширені по всьому континенту, на південному заході США жили індіанці пуебло, займалися полюванням і землеробством, досягли відносного прогресу у будівлі житла, дрібними групами жили апачі, на сході США знаходилися племена ірокезів, займалися також землеробством, полюванням риболовлю, були найвойовничішими племенами індіанців. Індіанські племена проживали на узбережжя віддавали перевагу лову риби, у внутрішніх регіонах займалися скотарством і землеробством.

Племена відрізнялися ремісництвом, ткали тканини, опанували кераміку, в але в цілому їх побут був примітивний, вони навіть не знали що таке колесо. Не можна сказати, що племена вживалися між собою мирно, але ще більші прикрощі принесли з собою європейці, що вилилися в кровопролитну війну і смертельні хвороби, від яких у індіанців не було імунітету.

У різних індіанських племенах були свої головні гендерні ролі, в одних швидше правили чоловіки, в інших жінки.

Індіанська релігія до цих практикується з усіма обрядами і церемоніями. Традиційна практика деяких племен включають використання священних трав, таких як тютюн або шавлія. Головним релігійним органом сучасних індіанців є Церква корінних американців, це синкретична церква, що включає елементи духовної практики різних племен, а також символічні елементи з християнства.

Перші європейські переселенці вважали, що мають повне моральне право віднімати землі, на яких розташовувалася індіанці і застосовувати силу,

вважали індіанців дикунами і не сприймали серйозно багатівіковий устрій життя місцевого населення. Міжусобні війни між колонізаторами і згодом американською армією з індіанцями проходили до початку 20 ст.

У 19 ст. уряд США прийняв доктрину індіанців, згідно якої ті індіанці, які не змогли асимілюватися, повинні переселитися зі східних територій на західний берег річки Міссісіпі. Було виселено 5 основних племен, у тому числі чероки, які навіть прийняли свою конституцію на кшталт американської, багато племен на той момент господарювали на великих територіях, мали свої ферми, господарства, цегляні будинки, але все одно вимушені були покинути свої обжиті угіддя.

На територіях Великих рівнин проживали свої племена, вони займалися землеробством і полювали на бізонів, білі і тут витіснили їх, віднявши право на полювання на бізонів. У ті роки в деяких штатах навіть була матеріальна винагорода за кожного убитого індіанця, вірніше за його скальп, винагорода залежала від штату і коливалася від 25 центів до 5 доларів.

У 1871 році американці забули про угоди з індіанцями і прийняли рішення дозволити індіанцям жити тільки на території спеціально створених резервацій. Нові резервації не були раєм для індіанців, уряд хоч і виділяв їм продукти харчування, проте їх невистачало, заборонена була індіанська релігія, дітей забирали в школи інтернати, від хвороб і поневірянь кількість індіанців з кожним роком помітно зменшувалася. У 1887 р. був ухвалений закон про розподіл земель серед індіанців, по якому кожному виділялося по 160 акрів, але такі землі у більшості випадків не могли використовуватися для сільського господарства, родючі землі індіанців, що звільнилися, були розпродані урядом білому населенню.

Сьогодні найбільші за чисельністю племена проживають в штаті Каліфорнія це близько 740000 чоловік, Оклахома 415000 і Арізона 366000 тисяч. Найбільше плем'я чероки 310000, що збереглося, далі йде плем'я навахо 280000 тисяч, сиу 115000 і чипева 113000. Всього зараз в США можна налічити 565 племен.

Деякі племена сьогодні створили свій уряд, конституцію, можуть видавати ліцензії і регулюють усі аспекти діяльності на своїх територіях, є свої правоохоронні органи і народні суди. Зі своїх юридичних прав індіанські резервації не поступаються окремим штатам.

Величезну матеріальну підтримку племена отримали за рахунок дозволу на ігрову діяльність, індіанські резервації отримують великий прибуток від діяльності казино на їх територіях, проте деякі племена відмовилися від грального бізнесу, порахувавши, що це руйнує їх культуру зсередини, відміну акцизу на тютюн і алкоголь. Тільки 40% племен тих, що отримали дозвіл на ігрову діяльність приводять її.

Резервації не можуть похвалитися природними ресурсами і своїм розташуванням, вони як правило сильно віддалені, що не дозволяє створити ефективну транспортну систему, транспортування вантажів не рентабельне. Бюро у справах індіанців є некомпетентним, корумпованим. Влада в кожному племені корумпована і нестабільна, що не створює інвестиційної привабливості.

У резерваціях зараз проживає третина усіх індіанців США, а площа таких територій досягає 2% від території США.

Проте індіанці найбідніша і нещасніша частина американського етносу. Чверть усіх індіанців США живуть за межею бідності, вони страждають захворюваннями і соціальними вадами в рази частіше ніж середньо статистичний житель США. Серед індіанців висока народжуваність, середній вік індіанця – 29,7 року, середньостатистичного американця 36,8 років. Індіанці користуються особливими пільгами від уряду.

Індіанці Америки почали забувати свої мови, тільки 21% з них говорить своєю рідною мовою, що правда не дивно для такої країни як США, коли переселенці вже в другому поколінні не можуть сказати ні слова мовою своїх батьків.

Проте зараз індіанців можна побачити в усіх прошарках суспільства і економіки, серед них є видні політики, журналісти, економісти, діячі науки, програмісти, кіноактори, медики і т.д.

Індіанська музика досить примітивна, вона може включати барабанний бій, різні брязкальця, флейти і свистки з дерева або очерету. Щорічно в Нью-Мексіко і Альбукерке проходять фестивалі індіанської музики, як правило це барабанна музика.

Індіанські племена дуже майстерні в кераміці, картинах, ювелірних виробках, плетінні, скульптурі і різьбленні по дереву.

У 1990 році був ухвалений закон, згідно з яким в США забороняється ідентифікувати твори мистецтва з індіанською культурою якщо автор не є індіанцем, що отримало неоднозначну реакцію в суспільстві і навіть труднощі для індіанських художників і майстрів.

5. Етнокультурний компонент як стимул для розвитку українського туристичного продукту.

Головною проблемою, стримуючою розвиток туристичної галузі в Україні, є застаріла інфраструктура, створена за радянських часів і що вже не відповідає міжнародним вимогам, а також невідповідність рівня сервісу у більшості регіонів.

Ці чинники, а також серйозні недоліки в області менеджменту

українського туризму призводять до того, що в Україні відсутня чітка цінова політика на внутрішніх туристичних напрямках, а також відсутній державний контроль за цінами, що призводить до відсутності цінової конкуренції між туроператорами, що працюють на внутрішніх напрямках, необґрунтовано високих цінах, і, як наслідок, до недоступності внутрішнього туристичного продукту для українського споживача.

Україна є країною, що презентує східнослов'янську культуру в усіх її проявах, яка може бути запропонована для ознайомлення зарубіжним гостям, а також українцям. Це не лише може допомогти сформувати позитивний імідж нації, але також пробудити інтерес до традиційної культури серед українців. Таким чином, Україна має потенціал для розвитку туристичної галузі, беручи за основу для створення туристичного продукту українську культуру, а також культуру народів, що населяють Україну (росіяни, білоруси, євреї, кримські татари).

Лекція №5

Світові цивілізації та сучасні етноси.

(2 год.)

План

1. Цивілізаційний підхід в етнокультурному країнознавстві.
2. Розвиток людства з цивілізаційних позицій згідно А.Д. Тойнбі.
3. Стадії розвитку цивілізацій. Підходи до виділення цивілізацій. Сучасні цивілізації.

Література:

Асаул А.Н. Этнографические факторы глобализации и регионализации мира / А.Н. Асаул, М.А. Джаман, Е.И. Рыбнов, П.В. Шуканов. – СПб.: АНО «ИПЕВ», 2010. – 304 с.

Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли / Л.Н. Гумилев. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2001. – 560 с.

Малахов В. Культурные различия и политические границы в эпоху глобальных миграций / В. Малахов. – М.: Новое литературное обозрение; Институт философии РАН, 2014. – 232 с.

Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Хантингтон С. – М.: ООО Издательство АСТ, 2003. – 603 с.

1. Цивілізаційний підхід в етнокультурному країнознавстві..

Одними з найбільших територіальних утворень, до яких входять держави, країни як частини цілого, є цивілізації. Просторово цивілізації охоплюють великі культурні суперсистеми. Для країнознавчого дослідження надзвичайно важливо те, що багато суспільно-історичних процесів й особливостей країн можна побачити лише в контексті їхньої приналежності до цивілізаційного поля, частиною якого вони є. Універсальним підходом, що допомагає виділяти крупніші таксономічні одиниці – цивілізації, є врахування культурних особливостей розвитку.

Цивілізація (від лат. *civilis* - *громадський, державний*) – це спосіб життя великої спільноти людей, що посідає певну територію, сповідує свою релігію, розвиває власні культурні традиції й систему цінностей, удосконалює оригінальний комплекс суспільно-економічних відносин. Історично сформована культурна спільність людей характеризується неповторним способом життя.

Цивілізація розвивається за власними законами і характеризується

такими параметрами, як геополітичне становище, природні ресурси і господарська діяльність, етнODEMOГРАФІЧНА ситуація, державний лад і політична система, зовнішня політика, культурно-релігійні здобутки. Саме цивілізаційний підхід дає можливість дослідити конкретний фактичний матеріал, з'ясувати місце і роль окремих країн і народів у регіональній і світовій історії. Поняття цивілізацій пов'язується з багатьма особливостями народів і країн: характером культури, духовності і менталітету (особливості світосприйняття, моралі, етики й етнопсихіки).

Американський археолог та етнограф Л. Морган у книзі "Давнє суспільство" (1877) виділив три великі періоди в історії людства дикунство – варварство – цивілізація. Зміна періодів відбувалася завдяки значним інноваціям, які кардинально змінювали спосіб життя людей. Перехід від дикунства до варварства був зумовлений появою землеробства, тваринництва, винайденням гончарного круга та зміною кам'яного і дерев'яного посуду глиняним, появою тканого одягу. Важливим моментом в еволюції людства від варварства до цивілізації було: поява писемності, а також математики, астрономії; суспільний поділ праці; виникнення міст; утворення держав. Сучасне значення терміна "цивілізація" відрізняється від того, що означає певний історичний період, і відображає лише найвищий рівень групування людей за ознакою культури.

Цивілізація – це географічний простір, наповнений певним культурним змістом.

Таким чином, нині термін "цивілізація" все частіше застосовується для позначення суми певних досягнень історично і географічно будь-якої з нині існуючих культур, які мають повне право називатися цивілізаціями. Як правило, виділяють наступні ознаки цивілізації: історія розвитку, наявність державності і звід законів, поширення певної системи писемності і релігії, що несе гуманістичні ідеали і моральні цінності.

Територіально цивілізація може охоплювати декілька держав і етносів, як західноєвропейська, або декілька держав і один етнос, як арабська, або одна держава і один етнос, як японська. Кожна цивілізація відрізняється своєю неповторною, властивою тільки їй структурою. Так, китайська цивілізація має тільки один структурний елемент – китайський, західна – множина: європейський, американський, австралійський.

2. Розвиток людства з цивілізаційних позицій згідно А.Д. Тойнбі.

Першу цілісну теорію, що прагнула пояснити розвиток людства з цивілізаційних позицій, напередодні другої світової війни запропонував науковий керівник Британського королівського інституту міжнародних

відносин Арнольд Джозеф Тойнбі (1889-1975). Він виділив 36 цивілізацій, однак у 12-томному "Дослідженні історії" детально описав 21 локальну цивілізацію, що циклічно змінювали одна одну. У ХХ ст. з них залишилося вісім: візантійська, російсько-ортодоксальна, ісламська, індуська, далекосхідна (Південно-Східна Азія), китайська, японо-корейська і західна. Усі вони розвивалися за принципом історичної круговерті й проходили п'ять стадій: виникнення, зростання, кризи, дезінтеграцію й занепад. Рушійною силою розвитку цивілізацій, на думку історика, слугував "життєвий порив" творчої еліти, а тривалість їхнього існування залежала від співвідношення між нечисленною елітою і нетворчою масою суспільства.

А. Тойнбі у своїй концепції підкреслює існування тісного зв'язку цивілізації з тією чи іншою всесвітньою релігією, яка формується не з моменту зародження цивілізації, а під час кризового стану та стає своєрідною духовною відповіддю на кризу. Відповідно до цієї концепції, головним критерієм визначення культурно-історичної спільності людей у межах світових регіонів (з історично мінливими межами) є єдність релігії, що визначає спільність історичного розвитку, звичаїв і формує стійкий регіональний тип високої культури. Надаючи релігії роль системотворчого цивілізаційного критерію, А. Тойнбі використовував поняття релігії не як віровчення, а як системи, що визначає нормативні цінності та відмінності духовного світу людей.

Релігії визначили найсуттєвіші розбіжності між людьми – у ставленні до духовних цінностей, тому сакральні стереотипи є найбільш консервативними та інерційними. Вони, на відміну від політичних норм, здатні менше змінюватися. Наприклад, можна бути громадянином двох країн, проте неможливо бути одночасно християнином і мусульманином.

Цивілізації, чи культурні суперсистеми, значною мірою визначають основні прояви соціокультурного життя: організацію і функції малих груп і культурних систем, менталітет і поведінку індивідів, безліч конкретних історичних подій, тенденцій і процесів.

Отже, цивілізація – це простір, культурна зона, сукупність культурних характеристик і феноменів. У багатьох дефініціях саме культура виступає основною ознакою цивілізації.

Поділ народів на цивілізації за культурними характеристиками та їх поділ на раси за фізичними характеристиками подібні між собою. Однак поняття "цивілізація" і "раса" не є тотожними. Люди однієї раси можуть бути поділені за цивілізаційною ознакою. Наприклад, великі релігії – християнство й іслам – охоплюють суспільства, що належать до різних рас.

Відмінності між людськими групами визначаються цінностями, віруваннями, інститутами та соціальними структурами, а не расовими

особливостями. Етнічні групи, національності, релігійні групи, навіть окремі села – усі вони різняться культурою на різних рівнях диференціації. Диференціація культур і цивілізацій методично складне питання. Існує кілька підходів до виділення цивілізацій, зокрема, історичний, історико-генетичний та релігійно-світоглядний.

Багато дослідників, у тому числі А. Тойнбі, вважають, що розвиток кожної регіональної цивілізації відбувається за біологічними ритмами, які визначають основні його фази: народження, зростання, злам, занепад і розпад. Якщо для стадії зростання характерний органічний тип еволюції у всіх сферах життя – соціальній, політичній, релігійній, етичній, художній, науковій, то для стадії занепаду властивий механічний тип еволюції, фактично руйнація органічного життя культури.

Динаміка цивілізації – від зародження до розпаду, відповідно до теорії А. Тойнбі, визначається законом "Виклик Відгук", згідно з яким прогрес чи регрес цивілізації пов'язаний з адекватністю Відгуку регіонального соціуму на Виклик історичної ситуації. Народження цивілізації відбувається спонтанно за двох необхідних умов:

- стимулятивна роль навколишнього середовища – Виклик;
- наявність у соціумі творчої меншості, здатної створити необхідний Відгук на Виклик.

На стадії зародження цивілізації механізм закону "Виклик - Відгук", можна було б сформулювати так: навколишнє середовище в широкому його значенні кидає Виклик соціуму, а той через свою творчу меншість відповідає на Виклик і знаходить вирішення проблеми. Виклики можуть бути зумовлені як властивостями природного середовища, так і особливостями суспільно-історичного характеру.

А.Тойнбі виокремив п'ять основних типів Викликів:

- виклик суворих країн;
- виклик нових земель;
- виклик історичних ударів;
- виклик тиску;
- виклик обмеження.

Зародженню цивілізації, як відзначав вчений, сприяють найважчі умови. Так, велика китайська цивілізація народилася не на берегах відносно спокійної Янцзи, а на непокірній, бурхливій Хуанхе, а лише потім перейшла у долину Янцзи. Не в помірному поясі сучасної території Чилі виникли цивілізації Західної півкулі, а в області Центральних Анд, де дуже гостро стояли проблеми зрошуваного землеробства.

3. Стадії розвитку цивілізацій. Підходи до виділення цивілізацій.

Сучасні цивілізації.

У рамках великих історико-географічних регіонів існують історико-культурні області нижчого рангу, аж до місцевих культурних районів. Наприклад, в межах Західноєвропейського регіону можна виділити наступні історико-культурні області: *Північну, Центральну, Західну (Атлантичну), Південну (Середземноморську)*. Проте, як вважають деякі автори, в умовах змішування культур поділ геопростору на історико-культурні світи взагалі втратило всякий сенс.

Більше половини усіх об'єктів Всесвітньої культурної спадщини представлена в Європі, що наочно відбиває вклад західної цивілізації, а також християнства як світової релігії, в скарбницю людства. У першу трійку за кількістю об'єктів входять Італія, Іспанія і Китай. Близько чверті усіх об'єктів спадщини знаходиться в Азії, де формувалися древні і середньовічні цивілізації Сходу, культурною основою яких послужили такі релігії, як індуїзм, буддизм, іудаїзм, іслам, а також традиційні релігії. Очевидно, що кожен етнос представляє певну культурну цінність, оскільки вніс свій вклад в загальносвітову "скарбничку" цивілізацій. Досягнення позаєвропейських культур не менш значущі для світового прогресу, чим "цивілізованих європейців".

Відомий американський фахівець з проблем цивілізацій С. Гантінгтон виділив вісім сучасних світових цивілізацій: західну (християнську), слов'яно-православну, ісламську (мусульманську), індуську, конфуціанську (китайську), синтоїстську (японську), латиноамериканську та африканську. Китайську, японську та індуську цивілізації він пропонує об'єднати в одну - азійську, оскільки, на його думку, в їхньому розвитку головну роль відіграє

"тріада факторів" – релігійний, демографічний і політичний, а такі складові, як економічна і соціальна, відступають на другий план. Лінії, які розділяють цивілізації, є і будуть у майбутньому кризовими у плані виникнення етнічних конфліктів. Ці ідеї С.Гантінгтон виклав у статті "Зіткнення цивілізацій" (1993), згодом у книзі "Зіткнення цивілізацій та межа світу" (1996).

Кожна цивілізація характеризується певною історично-духовною цілісністю. Представники різних цивілізацій мають відмінні погляди на стосунки громадянина і держави, особи і суспільства, батьків і дітей, жінки і чоловіка, людини і Бога. По-різному усвідомлюються такі суспільно значимі категорії: свобода і влада, права і обов'язки, рівність та ієрархія. Більшість цивілізацій представлені багатьма країнами і народами, як, наприклад, західна, слов'яно-православна та мусульманська. Іноді межі цивілізацій проходять через території країн. Цілісність цивілізації передбачає її стійкість, яка залежить від внутрішньої культурно-соціальної та релігійно-філософської збалансованості. Внутрішні зміни у цивілізаціях відбуваються дуже повільно. Зовнішні чинники мають тут найменший вплив.

Враховуючи ці властивості С.Гантінгтон передбачає зіткнення цивілізацій, зокрема воєнне. Кордони між цивілізаціями він визначив як "лінії розломів", уздовж яких завжди спалахуватимуть конфлікти, сутички і війни – як міждержавного, так і внутрішнього характеру.

Отже, на думку С.Гантінгтона, сучасні конфлікти – це конфлікти цивілізацій. Оскільки культурні, а особливо релігійні, характеристики дуже важко піддаються змінам, то межі цивілізаційних регіонів також незмінні, стійкі, отже, є змога ефективніше врегулювати ті конфлікти, які зародилися, чи попереджати їх у майбутньому. Причини цивілізаційних конфліктів різні: зокрема, незбігання державних і етнічних кордонів; неоднаковий рівень життя різних етносів, які живуть в одній країні; екологічні чинники, насильницька асиміляція. Переважно конфлікти не розвиваються за жорсткою схемою, а мають своєрідне етнічне, релігійне, місцеве чи регіональне забарвлення.

На думку сучасного американського дослідника М.Мелко, китайська, японська, індуська, ісламська, західна цивілізації продовжують існувати. Цей перелік багато дослідників доповнюють православною, латиноамериканською та африканською цивілізаціями.

Коротка характеристика сучасних цивілізацій відповідно до часу їх зародження.

Китайська. Дослідники відзначають існування однієї єдиної китайської цивілізації, яка датується з 2000-1500 р. до н. е., або двох китайських цивілізацій, що послідовно змінили одна одну в перші століття

християнської епохи. С.Гантінгтон назвав цю цивілізацію конфуціанською, хоча більш точним вважав термін "синоїстська".

Японська. Деякі автори об'єднують японську і китайську культури під загальною назвою "далекосхідна цивілізація". Більшість дослідників розглядають японську цивілізацію як самостійну, що виникла між 100 і 400 рр. н. е. При цьому визнається суттєвий вплив китайської континентальної культури на острівну японську. Однак, як визнають багато дослідників, в Японії конфуціанство органічно синтезоване із синтоїзмом (від японського слова "синто", що означає культ божества предків і природи). На відміну від Китаю, Японія створила особливу, східну за духовністю культуру, проте досить сприйнятливую до культури і технології Заходу.

Індуська. Дослідники одностайні стосовно того, що на індійському субконтиненті приблизно з 1500 р. до н.е. існувала одна (індська, індійська, хінду чи індуська) чи більше, пов'язаних спільною спадщиною цивілізацій. Причому термін "індуська" вважається найбільше придатним для позначення сучасної цивілізації. Індуїзм відіграє провідну роль у культурі значної частини Індостану ще з 2 тис. до н.е. Незважаючи на те, що в самій Індії існує численна ісламська спільнота, а також значна кількість нечисленних культурних груп, індуїзм продовжує залишатися серцевиною соціуму країни й у сучасну епоху. Подібно до терміна "синоїстський", термін "індуський" відрізняє назву цивілізації від назви держави, на території якої виникла цивілізація, ареал поширення якої вийшов за межі державних кордонів.

Ісламська. Цивілізація виникла в VII ст. на Аравійському півострові. Ісламська релігія швидко поширилася в Північній Африці, на Іберійському півострові, у Центральній Азії, на Індостані й у Південно-Східній Азії. Як наслідок, іслам охопив безліч окремих культур чи субцивілізацій, таких, наприклад, як арабська, турецька, перська і малайська. Їх об'єднує шариат – сукупність релігійних обрядових і юридичних норм, заснованих на спільних правилах ісламу, – що у багатьох країнах забезпечує єдність світського і релігійного життя. Власне, релігією тут є самі форми життя, що суттєво відрізняє цю цивілізацію від багатьох інших, особливо від західної і православної.

На цьому ґрунті виникли різні форми фундаменталізму, зокрема ісламізм – політизований іслам. Однак у деяких ісламських країнах, які обрали шлях модернізації суспільства, створені світські держави на основі кемалізму – протилежної течії фундаменталізму. Термін "кемалізм" походить від імені турецького лідера початку XX ст. Мустафи Кемалю Ататюрка, який після падіння Османської імперії повів країну шляхом модернізації. Для цього йому довелося відокремити іслам від держави і віддати його суспільству як

релігію.

Західна. Вважають, що ця цивілізація почала формуватися в VIII-IX ст. Вона включає такі основні ареали: європейський, північноамериканський, австралійський, новозеландський, південноафриканський і, ймовірно, латиноамериканський.

Європейська культура почала розвиватися між XI і XIII ст., систематично запозичуючи досягнення візантійської й ісламської цивілізацій. У цей період Угорщина, Польща, скандинавські та прибалтійські країни прийняли християнство, а також римське право й інші аспекти західної цивілізації, що стабілізувало східну межу цієї цивілізації. Протягом XII-XIII ст. Захід вів боротьбу за панування над Іспанією й встановив панування в Середземномор'ї. До 1500 р. відбувається ренесанс європейської культури, а розширення торгових зв'язків й технічні досягнення творять основу нової ери світової політики. Захід демонструє стійку експансію і впливає на інші цивілізації.

Наприкінці XV ст. до Заходу остаточно відходить Іберійський півострів, до цього зайнятий маврами. У цей же час починається португальське проникнення в Азію, а іспанське – в Північну та Південну Америку. Наступні 250 років уся Західна півкуля і велика частина Азії потрапляють під європейське правління чи панування. Проте наприкінці XVIII ст. настає кінець безпосереднього європейського контролю спочатку в США, потім на Гаїті, на більшій частині Латинської Америки. Однак у другій половині XIX ст. Захід інтенсивно поширює свій контроль на Африку, Індостан та інші регіони Азії, а на початку XX ст. підкорює Близький Схід, за винятком Туреччини. До 1914 р. європейці чи колишні європейські колонії (в обох Америках) контролювали 84% поверхні земної суші, а 1920 р. цей показник був ще вищим, оскільки значна частина Османської імперії була поділена між Великобританією, Францією та Італією. Внаслідок наступної деколонізації в XX ст. Захід втрачає переважну частину залежних територій. Сьогодні Захід ототожнюється з тим, що раніше називалося західним християнством.

Православна. А.Тойнбі вважав, що історичні передумови виникнення православної цивілізації аналогічними тим, які виявляються в основі західної історії. Еллінське суспільство стало "батьком" двох "синів". Розрив між католицькою і православною церквами 1054 р. завершив процес диференціації суспільних структур, внаслідок чого спочатку у Візантії, а потім і в державах, які прийняли православ'я пізніше, почала формуватися самостійна цивілізація. Уже в Середньовіччя православне християнство було цілковито відмінним від західного християнства.

Латиноамериканська. Латинська Америка володіє порівняно яскраво

вираженою ідентичністю, що відрізняє її від Європи і Північної Америки. Хоча її походження і пов'язане з західнохристиянською цивілізацією, проте вона інтегрує місцеві культури, подібних до яких в Європі не існує, а в Північній Америці вони були знищені.

Латинська Америка може також розглядатися або як субцивілізація в межах західної цивілізації, або як окрема цивілізація, що тісно пов'язана з Заходом і внутрішньо роз'єднана в питанні приналежності до Заходу.

Африканська. Більшість відомих фахівців, окрім Ф. Броделя, заперечують існування окремої африканської цивілізації. Північна частина Африканського континенту і його східне узбережжя належать до ісламської цивілізації.

Особливу культуру представляє Ефіопія. У Південній Африці спочатку голландські, потім французькі, а згодом англійські поселенці сформували європейську культуру, значно доповнену африканським племінним компонентом. Свого часу європейський імперіалізм приніс християнство значній частині континенту на південь від Сахари. Однак у цій частині Африки домінують різні племінні ідентичності і язичництво. На ґрунті трайбалізму виникають численні локальні та міждержавні збройні конфлікти.

Для етнокультурного країнознавства дуже важливою є проблема чіткості територіальних меж цивілізацій на визначений момент часу. Цивілізації не мають чітких кордонів. Історично люди можуть змінювати свою ідентичність, оскільки культури народів взаємодіють і взаємозбагачуються. Змінюється і ступінь відмінності чи подібності цивілізацій. Однак, незважаючи на цю невизначеність, цивілізації є значними спільнотами, розділені кордонами, хоч в багатьох випадках не чітко вираженими.

Лекція №6

Європейський етнокультурний регіон.

(2год.)

План

1. Сутність етнокультурного регіону. Європа як історичне ядро розвитку стародавніх цивілізацій.
2. Протестантська культура і етика.
3. Культура католицького світу.
4. Східна Європа – рубіж православ'я і католицизму.
5. Етнокультурні групи населення Північної Америки.

Література:

Головченко В.І. Країнознавство: Азія, Африка, Латинська Америка, Австралія і Океанія: навчальний посібник / В.І.Головченко, О.А. Кравчук. – К., 2006.

Кайсарова Л.И. Народы мира. Люди, культуры, образы жизни / Л.И. Кайсарова. – М., 2009.

Лобжанидзе А. А. Этнокультурные регионы мира: учебное пособие / А. А. Лобжанидзе, Д. В. Заяц. – М.: МПГУ; Изд-во “Прометей”, 2013. – 240 с.

Логвин М.М. Національно-етнічні характеристики населення ЄС як фактор розвитку етнічного туризму / М.М. Логвин, Ю.В. Самченко // “Розвиток українського етнотуризму: проблеми та перспективи”: Зб. мат-лів. IV Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (Львів, 25 лютого 2016 р.). – Львів: ЛПЕТ, 2016. – С. 146-152.

Малахов В. Культурные различия и политические границы в эпоху глобальных миграций / В. Малахов. – М.: Новое литературное обозрение; Институт философии РАН, 2014. – 232 с.

1. Європа як історичне ядро розвитку стародавніх цивілізацій.

Європа – історичне ядро розвитку древніх (кріто-мікенської, еллінської і давньоримської) цивілізацій. Вихід до моря, наявність зручних бухт, м'який помірний клімат і судноплавні річки, різноманітні корисні копалини і родючі ґрунти сприяли сприятливому розвитку на її території численних народів. Основу національних культур більшості народів Європи склали досягнення древньоєвропейських цивілізацій і епохи Відродження. Європейський вклад у світову культуру дуже значний: театр і література, симфонічна і оперна музика, класична архітектура, скульптура і живопис – усе це і багато що інше є вклад європейців в скарбницю світової цивілізації.

Швидко економічне зростання ряду держав і великі колоніальні захоплення дозволили Європі зайняти провідні позиції в економічному, політичному і культурному розвитку сучасного світу.

В основному населення Європи відноситься до європеїдної раси (за винятком саамів, які по своєму фізичному вигляду займають проміжне положення між європеїдами і монголоїдами). Проте серед європейців можна виділити три антропологічні типи: північний, південний і перехідний. Для *північної групи* (шведи, норвежці, данці, фінни, голландці, північні німці і ряд інших народів півночі Європи) характерні світле волосся, світла шкіра і блакитні, сірі або сині очі. У представників *південної групи*, що населяють південь Європи (більшість іспанців, португальців, італійців, румуни, албанці, греки), – темне волосся, порівняно смуглява шкіра і чорні очі. Більша частина народів Європи належить до перехідного расового типу, представники якого займають проміжне положення між північною і південною групами: шкіра у них дещо темніша, ніж у представників північної групи, але не така смуглява, як у народів, що живуть на півдні, колір очей варіює від блакитних до карих. До перехідної групи відносяться більшість французів і німців, північні італійці, населення Бельгії і Швейцарії, австрійці, угорці. В умовах постійного росту іммігрантів з країн Азії і Африки незабаром, можливо, сучасне населення Європи зміниться в расовому відношенні.

Католицизм сповідують поляки, хорвати, словенці, більшість чехів і словаків; *протестантизм* – частина чехів, словаків, лужичан, словенців і хорватів; *уніатська церква* (греко-католицька церква, підпорядкована Папі Римському, але зберегла православну обрядовість) об'єднує окремі групи населення Західної України і Білорусії, Польщі і Словаччини. Східний рубіж

поширення католицизму добре показують собори-костьоли Західної України, Білорусії, а на російській території – в Смоленській і Псковській областях. У невеликому місті Себез, розташованому в межах останньої, костюл, що зберігся з часів Речі Посполитої, нещодавно був переосвячений в православний храм, але при цьому повністю зберіг свою католицьку архітектурну форму.

Іслам, що проник в Європу під час турецьких завоювань в XIV-XV ст. поширився в середовищі слов'ян-мусульман, до яких відносяться помаки у Болгарії, частина македонців-торбашів, частина чорногорців-потурченців і частина населення Боснії і Герцеговини.

Сучасний розвиток культури в Європі привів до згладжування компонентів духовної і матеріальної культури. У результаті цього етнічна специфіка окремих європейських народів ослабіла; потьмянів етнічний колорит національного фольклору, тісно пов'язаного з мовною специфікою. Багато свят стали загальноєвропейськими.

Територію Європи в природному і господарському районуванні, так само як і в етнокультурному відношенні, прийнято розділяти на чотири регіони: Східний, Північний, Центральний (Західний) і Південний. Ці території розрізняються не лише історією розвитку, але і за антропологічними ознаками і мовною приналежністю народів, що їх населяють, а також за віросповіданням.

2. Протестантська культура і етика.

Термін "протестантизм" походить від латинського слова protestans, що означає той, що "доводить". Цікава семантика слова : ніякого contra в нім немає, лише pro. Значить, буквальний і, можливо, первинний переклад слова "протест" – цей все ж виступ "за", а не "проти".

Головний обов'язок віруючого протестанта – вивчення і самостійне тлумачення Біблії. Протестанти вважають, що обраність людини Богом проявляється не після його смерті, а за життя – успіхами у бізнесі, навчанні, кар'єрі. Не випадково протестантизм найбільш гармонійною моделлю державного ладу вважає республіку, тоді як традиційний католицизм і православ'я – монархію. Наявність великої кількості монархій в межах саме протестантської Європи (Великобританія, Данія, Швеція, Норвегія, Нідерланди) начебто спростовує цю тезу. Проте монархії ці сильно обмежені, від королів і королев в них практично нічого не залежить, такий лад встановлений в цих країнах століття назад, і його дотримання – данина традиціям. Розлучення з монархічним ладом в католицьких і православних країнах Європи відбувалося набагато пізніше і драматичніше (можна

навести приклади Італії, Португалії, Росії, Болгарії, Румунії, Австрії).

Протестантизм стоїть на варті громадянських свобод людини, таких як свобода совісті і захист майна – в цьому проявляється його демократизм, від якого не залишилося і сліду в тоталітарних сектах маргінального протестантизму (Свідки Єгови, мормони та ін.).

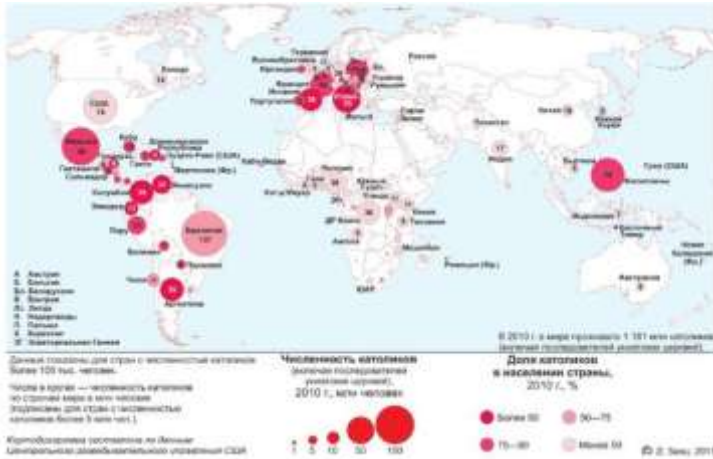
Протестанти вважають, що не людина створена для віри, а віра для людини, тому зайва пишнота і складність лише наносить церкві шкоду, приносячи збагачення священницькому стану, а не простим вірянам. На думку ж православних і католиків, протестанти пропонують людям полегшене християнство, пристосоване під пропашу і гріховну людину, не здатне привести до духовного підвищення, а тим більше до порятунку.

Протестантську культуру не можна чітко визначити, як, наприклад, католицьку або православну. Виною тому складність структури і внутрішня суперечність протестантизму. Одні напрями протестантизму допускають і вітають розвиток усіх галузей культури, інші, навпаки, аскетичні (кальвіністи, Свідки Єгови, мормони) і забороняють лицедійство, і інші заняття, відволікаючи вірян від молитви і думок про Бога.

3. *Культура католицького світу.*

Термін "католицизм" походить від грецького слова *католікос*, що означає "загальний, всесвітній". Тим самим мається на увазі всесвітній, міжнародний статус Римсько-католицької церкви. Але в цих своїх домаганнях вона не сама. Православна церква теж називає себе кафолічною, тобто вселенською, соборною. Главою Вірменської апостольської церкви є Католікос усіх вірмен. Проте термін "католик" міцно закріпився саме за послідовниками Римської церкви тому, що це найчисленніша гілка християнства, послідовники якої проживають на усіх континентах світу.

Найбільш сталі і зримі символи католицької культури – це передусім храмові споруди. Римсько-католицька церква намагалася затвердити свою могутність і засобами наочної агітації – створенням безсмертних творінь архітекторів. Потужність і вплив Риму проявляються і в соборі святого Петра, і в соборі Паризької Богоматері, і в соборі святого Стефана у Відні, і в численних пишних храмах Іспанії, найграндіозніший з яких Саграда Фамілія, створений генієм архітектора А. Гауді у Барселоні. Це все мовчазні свідки, а іноді і активні фігуранти всієї історії своїх держав, в польських і литовських костьолох, через які із західноєвропейською архітектурою знайомила Русь.

Південна природа сформувала особливі якості представників католицьких народів: експансивність, комунікабельність, гордість, упевненість. Гарячий характер мають не лише католицькі народи південної Європи, але і католики півночі. Добре відомі завзятість і бунтарський дух ірландців, не зломлених століттями утисків з боку англійців, експансивні литовці і поляки, що по праву гордяться тим, що мали одну з найбільших держав Європи усіх часів, – Річ Посполиту.

Головний центр паломництва у католицькому світі – *Ватикан*. Ця найменша у світі держава, площею всього 0,44 км² з довжиною зовнішнього кордону 2,6 км, що знаходиться усередині Риму, має незрівнянний зі своїми розмірами вплив на світову політику. Номінально у Ватикані проживають менше 800 чоловік, але фактично влада цієї країни може говорити від імені більш ніж мільярда католиків. Дипломатичний вплив Ватикану дуже великий, папський посланець (нунцій) формально очолює посольський корпус в католицьких країнах.

4. Східна Європа – рубіж православ'я і католицизму.

Східна Європа – регіон активної взаємодії різних народів і релігій. На території Східної Європи проживають слов'яни, що формують слов'янсько-православне ядро регіону, на півдні до них примикають народи романської групи, що сповідують православ'я, – Молдавія і румуни, а на північному заході – народи угро-фінської (фінни, угорці, естонці) і балтійської (латиші і литовці) груп, християнства, що сповідують інші напрями.

Слов'янами називають народи, що говорять на мовах слов'янської гілки індоєвропейської мовної сім'ї. До західних слов'ян відносяться *поляки, чехи,*

Наприклад, Н. Данилевський говорить про різні культурно-історичні типи, що сформувалися у слов'ян і європейців, виділяючи романо-германський і греко-візантійський типи як протилежні один одному і обумовлені всім ходом історичного розвитку.

5. Етнокультурні групи населення Північної Америки.

Цей географічний регіон складається з трьох країн: Сполучених Штатів Америки, Канади і острова Гренландія (Данії). Цей простір колонізувався і освоювався Великобританією і Францією. Саме ці країни перенесли через Атлантику разом зі своїми переселенцями головні риси своїх національних культур. Південна частина материка зайнята іншим етнокультурним регіоном.

У сучасному світі головними статтями "культурного експорту" США служать кінематограф (передусім за рахунок зусиль "фабрики мрій" – Голлівуду) і музика. Остання заклала основи сучасної популярної музики. Американські музичні стилі - джаз, блюз, реггі, кантрі, що раніше існували у відносно вузьких межах расових і етнічних груп, нестримно завоювали світ. У надрах афроамериканського народної творчості зародився жанр спірічуелс (від англ. *spiritual* – духовний, релігійний) – пісні з релігійним змістом, що виконуються на протестантських богослужіннях.

Культура Північної Америки з повним правом може називатися основою глобалізованої масової культури. Головним напрямом розвитку сучасної культури є постмодернізм – результат заперечення заперечення. На початку ХХ ст. модернізм, відкидаючи класичне, академічне мистецтво, звернувся до нових художніх форм, проте після ряду років сам став класикою. Це привело до виникнення нового етапу художнього розвитку вже у вигляді постмодернізму.

Сформувавшись в епоху буму інформаційних і комунікаційних технологій, постмодернізм несе на собі печатку плюралізму і свободи. Постмодернізму характерне об'єднання у рамках одного напрямку і навіть одного твору стилів, образних мотивів і прийомів, запозичених з арсеналу різних епох, регіонів і субкультури. Постмодернізм ніби зрівнює їх, створюючи єдиний світовий культурний простір. Це не завжди до душі представникам традиційних культур. Постмодернізм стосується всіх видів культури: літератури, архітектури, живопису, музики, театру. Однак найбільшого поширення він досяг в кіномистецтві.

У Північній Америці уперше проявився феномен масової культури, яка розуміється як насадження глибоко комерційних зразків, часта демонстрація яких покликана приносити суперприбутки. Саме у американському

культурному середовищі виникло поняття мейнстріму (від англ. *mainstream* – головний потік) – переважаючого напрямку в якій-небудь області культури, найбільш популярного і комерційно прибуткового.

Лекція №7

Арабо-мусульманський етнокультурний регіон.

(2год.)

План

1. Арабо-мусульманський світ та його структура.
2. Етнічнокультурні особливості і спадщина країн Близького і Середнього Сходу.
3. Середня Азія – частина ісламського світу.
4. Мусульманські звичаї. Роль жінки в ісламі.

Література:

Головченко В.І. Країнознавство: Азія, Африка, Латинська Америка, Австралія і Океанія: навчальний посібник / В.І.Головченко, О.А. Кравчук. – К., 2006.

Ігнат'єв П.М. Країни Азії: особливості культури та побуту / П.М. Ігнат'єв. – Чернівці, 2011. – 423 с.

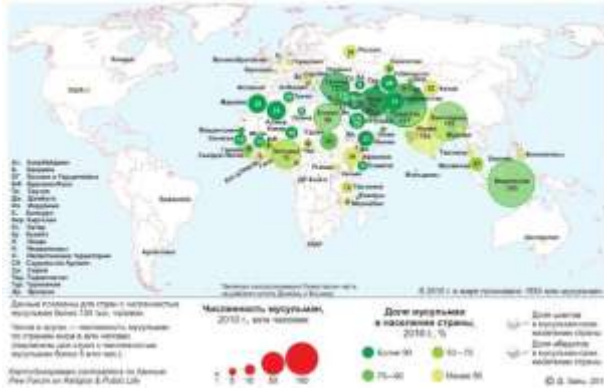
Кайсарова Л.И. Народы мира. Люди, культуры, образы жизни / Л.И. Кайсарова. – М., 2009.

Лобжанидзе А. А. Этнокультурные регионы мира: учебное пособие / А. А. Лобжанидзе, Д. В. Заяц. – М.: МПГУ; Изд-во "Прометей", 2013. – 240 с.

Мельникова Е. В. Культура и традиции народов мира (этнопсихологический аспект) / Е. В. Мельникова. – М.: Диалог культур, 2009. – 303 с.

1. Арабо-мусульманський світ та його структура.

Ядром мусульманського світу виступає арабський світ, ті країни, основне населення яких представлено арабами. Арабський світ на карті нагадує метелика, тулуб якого – Єгипет і Судан, дві країни, пов'язані воєдино Нілом; ліве крило – Північна Африка (територія арабського світу, розташована на захід від Єгипту називається Магриб, що переводиться з арабського як "захід"); праве крило – південно-західна частина Азії (ця частина по-арабськи називається Машрик – "схід"). Цікаво, що межами розселення арабів часто служать межі гірських територій. Там, де над рівнинами Аравії, Месопотамії або Північної Африки височіють відносно високі гори, арабів уже немає. Наприклад: Іранське нагір'я, де живуть перси; Вірменське нагір'я (раніше вірмени, а нині курди), Атлаські гори (бербери), Ефіопське нагір'я (амхара та ін.), Кавказькі гори і т. д.

2. Етнічнокультурні особливості і спадщина країн Близького і Середнього Сходу.

Місцями жвавого релігійного паломництва мусульман, є Мекка і Медіна в Саудівській Аравії, а також місто трьох світових релігій – Єрусалим.

У Мецці у внутрішньому дворі однієї з найбільших мечетей світу Харам бейт-Уллах (Забороненій мечеті) знаходиться святилище Кааба. Нині Заборонена мечеть – це величезна споруда площею більше 300 тисяч кв. м. Мечеть має 9 мінаретів, висота кожного з яких досягає 95 м. Всередину мечеті ведуть четверо воріт, окрім яких існує ще 44 інших входи. У будівлі діє 7 ескалаторів. Повітря в приміщеннях освіжається кондиціонерами. Передбачені спеціальні приміщення для молитов і здійснення обмивань, причому ці приміщення діляться на чоловічі і жіночі. Мечеть Харам вміщує одночасно до 700 тисяч чоловік, правда при цьому віряни розміщуються навіть на даху будівлі.

Друга за значимістю Мечеть Пророка, де упокоєні останки Мухаммеда, знаходиться в Медіні; третя, мечеть Куббат-ас-Сахра ("Купол скелі"), знаходиться на горі Морія (Храмовій горі) в Єрусалимі. Згідно з одкровеннями самого Мухаммеда, записаними згодом його учнями, саме тут він зробив молитву з усіма пророками, посланими до нього на Землю, після чого вознісся на сьоме небо, де і з'явився перед Аллахом. У мечеті одночасно можуть молитися до 5000 вірян. Це місце священне не лише для мусульман, але і для християн і іудеїв, оскільки саме тут Аврам збирався принести в жертву свого сина Ісаака. На початку 2007 р. ізраїльська влада зробила розкопки на місці мечеті, де колись знаходився храм Соломона.

Паломники-шіїти відвідують іракські міста Ен-Наджаф і Кербела. У першому з них розташована гробниця халіфа Алі, в другому – могила його сина імаму Хусейна.

3. Середня Азія – частина ісламського світу.

У центрі Євразії лежить ще один великий ісламський регіон, який прийнято називати Середньою Азією. На півночі він обмежений південними межами Росії, а на півдні – горами Копетдагуа і гірською системою Гіндукушу, північними межами Ірану і Афганістану, на сході – обмежений гірськими масивами Паміру і Тянь-Шаня, а на заході – Каспійським морем. Північні і східні частини регіону зайняті степами, а центральний займають дві пустелі - Каракуми і Кизилкуми. Доли народів, що живуть на вказаній території, настільки тісно переплетені у минулому, що це дозволяє нам розглядати цей регіон як цілісність, хоч, зрозуміло, кожен з народів, що населяють його, має свою історію і свої культурні особливості. Нині територія Середньої Азії розділена між чотирма державами – Узбекистаном, Киргизією, Таджикистаном і Туркменією.

Вперше народи Середньої Азії згадуються в письмових джерелах Близького Сходу в VIII ст. до н. е. Древні грецькі і римські історики також стверджували, що уся територія між Алтаєм, Уральськими степами, Каспійським морем і Кашгаром населена *скіфами*, і називали цю територію "Скіфією", причому римський історик Помпеї Трог вважав скіфів "прадавнім плем'ям", які по старовині можуть посперечатися з самими єгиптянами. Під скіфами автори мали на увазі етнічний конгломерат, в який входила безліч племен і народів. Скіфи залишили після себе багату культурну спадщину, на основі якої вирости цивілізації Середньої Азії. Наприклад, народ *хорасмії* створив в дельтах Амудар'ї і Сирдар'ї державу – Древній Хорезм, простори від сучасного Ташкента на сході до Бухари на заході освоїли споріднені хорезмійцям *согдійці*.

Після розпаду імперії Монголів найпотужнішою державою на цьому просторі стала імперія Тимура, в період правління якого сформувалися історико-культурні і антропологічні риси сучасних етносів. У східній частині регіону найчіткіше проявляється вплив монголоїдів, який зменшується до заходу і півдня, де найбільш європеїдні риси характерні для таджиків.

Однією з найважливіших складових частин діяльності населення Центральної Азії, разом із зрошуванням землеробством і пасовищним скотарством, були домашні промисли і ремесла. Другий великий і історично важливий розподіл праці – відділення ремесла від землеробства – сталося тут вже в епоху бронзи. Ремісниче виробництво розвивалося в оазисах – містах і великих сільських поселеннях, де збиралися великі базари. Традиційно ремісники селилися окремими кварталами або вулицями : гончарів, ткачів, ковалів і чеканників і т. д.

4. Мусульманські звичаї. Роль жінки в ісламі.

Головна людська якість, яка розвиває іслам, – покірність. Покірність Аллаху, обставинам, старшим, шариату. Мусульмани часто говорять "іншалла" ("на усе воля Аллаха"), показуючи, що вони приймають дійсність такої, яка вона є.

Традиційне ісламське право – шариат. Він офіційно діє в Ірані, Судані, Пакистані, Саудівській Аравії, країнах Персидської затоки. У шариаті викладені приписи і заборони, які зобов'язані дотримуватись усі повнолітні мусульмани. Категорично заборонено вбивство людини, крадіяство, вживання алкоголю і наркотиків, вживання свинини, неслухняність батькам. Шариат забороняє давати гроші в ріст, тому в мусульманських країнах банки і кредитні організації прибігають до хитромудрих схем, щоб не порушити цієї заборони і притому не розоритися. Мусульмани вважають нечистою ліву руку: нею забороняється брати їжу, торкатися до святинь і т. д. Іслам забороняє аборти і обмежувальне планування сім'ї. Тому у більшості мусульманських країн народжуваність дуже висока, сім'ї багатодітні, у віковій структурі на дітей доводиться мало не половина жителів.

Священний для мусульман день – п'ятниця. У більшості мусульманських країн п'ятниця оголошена вихідним днем. Головні мусульманські свята – Курбан-байрам (свято жертвопринесення, що завершує хадж) і Ураза-байрам (день закінчення посту в місяць рамадан).

Одяг народів регіону має багато загальних рис і разом відрізняється регіональною специфікою. Основу чоловічого одягу складає вільного крою сорочка і штани з широким кроком. Жіночий одяг відрізняється від чоловічої деякими деталями крою, довжиною сорочки і її кольором. Чоловічий костюм шили з білої тканини, жіночий з кольорової. Верхнім одягом всюди був халат з довгими рукавами. Крій і забарвлення халатів мали в основному обласні, а не етнічні відмінності. У землеробських районах переважали ватні стьобані халати, а у населення скотарства – халати з вовняних тканин. Халат прекрасно зберігав від перегрівання вдень і від переохолодження – вночі. Головною тканиною для виготовлення дорогих сорочок і халатів був шовк, а для дешевших – бавовна. У холодну пору року поверх халата скотарі носили шуби з овчини.

Традиційний жіночий одяг зберіг більше "архаїчних" рис, вимагав неухильного дотримання ряду правил, визначених ісламом. Широко поширені в мусульманських країнах жіночі покривала, що накидаються на голову і приховують усю фігуру, перетворилися на специфічний вид жіночого вихідного одягу.

Лекція №8
Етнокультурний регіон Східної, Південно-Східної та
Західної Азії.

(2 год.)

План

1. Етнічний склад населення Південної Азії.
2. Етнічна історико-культурна спадщина Східної і Південно-Східної Азії.
3. Етнокультурні особливості Китаю і Японії.

Література:

Головченко В.І. Країнознавство: Азія, Африка, Латинська Америка, Австралія і Океанія: навчальний посібник / В.І.Головченко, О.А. Кравчук. – К., 2006.

Ігнат'єв П.М. Країни Азії: особливості культури та побуту / П.М. Ігнат'єв. – Чернівці, 2011. – 423 с.

Кайсарова Л.И. Народы мира. Люди, культуры, образы жизни / Л.И. Кайсарова. – М., 2009.

Лобжанидзе А. А. Этнокультурные регионы мира: учебное пособие / А. А. Лобжанидзе, Д. В. Заяц. – М.: МПГУ; Изд-во “Прометей”, 2013. – 240 с.

Мельникова Е. В. Культура и традиции народов мира (этнопсихологический аспект) / Е. В. Мельникова. – М.: Диалог культур, 2009. – 303 с.

1. Етнічний склад населення Південної Азії.

Південна Азія – один з найбільш поліетнічних регіонів світу, тільки в Індії налічується близько 500 етносів. Але основна частина населення належить до двох-трьох десятків найбільших етносів. Висока ступінь заселеності регіону вивела ряд місцевих мов в першу десятку за поширенням у світі, наприклад мови хінді (360 млн. носіїв) або бенгальська (225 млн.).

Мови регіону відносяться головним чином до двох лінгвістичних підрозділів. Північну частину займає ареал індоарійської групи індоєвропейської сім'ї. До неї відносяться мови хінді (мова хіндустанців), бенгальська, гуджаратська, пенджабі, маратхі, сингальська (на півдні Шрі-Ланки), урду (державна мова Пакистану, використовує арабську писемність, тоді як більшість інших південно-азіатських мов – алфавіти на основі писемності брахми) та ін. Прадавня індоарійська мова – санскрит, на якому були складені Веди. Вік перших письмових пам'яток на санскриті – 3,5

тис. років. В Індії санскрит використовується в основному як мова гуманітарних наук і релігійного культу.

На півдні Індії і на півночі Шрі-Ланки панують мови дравідійської сім'ї : тамільська, телугу, каннада (мова народу каннара), малайлам (мова народу малайялі). Ці мови вважаються найважчими для вивчення у світі. Для того, щоб зрозуміти їх складність, варто без запинки прочитати деякі топоніми південної Індії, наприклад назви міст Вишакхапатнам або Тіруччіраппаллі, мису Канніякумарі. Народи південної Індії дуже відрізняються від північних індійців і зовні, нагадаємо, що південь населяють представники південноіндійської змішаної раси.

Поліетнічність регіону стала причиною появи тут федеральних держав. Багато штатів Індії і провінції Пакистану сформовано на основі ареалів найбільших народів цих країн.

Спосіб життя Індії відомий за її межами головним чином завдяки індійським кінофільмам. Індійська кіноіндустрія – найбільша у світі; по числу щорічно створюваних фільмів вона випереджає США. У країні, де близько половини населення все ще безграмотна, кіно – одне з основних джерел інформації і найважливіший засіб пропаганди. Не випадково популярні кіноактори (особливо позитивні герої) нерідко йдуть в політику і стають державними діячами.

2. Етнічна історико-культурна спадщина Східної і Південно-Східної Азії.

Північ Південно-Східної Азії складають буддистські країни. На півострові Індокитай розташовані Мьянма (Бірма), Таїланд, Лаос, Камбоджа і В'єтнам, основне населення яких сповідує буддизм південного різновиду.

Найбільша країна регіону Індонезія передреує у світі за чисельністю мусульман. Тут проживають 213 млн. сповідників ісламу, і не завжди їх стосунки з представниками інших віросповідань країни (католики, протестанти, індуїсти, конфуціанці, даосисти) складаються мирно. Дуже висока частка мусульман також в Малайзії, Брунеї, Сінгапурі, на південних островах Філіппінського архіпелагу.

Тільки у двох азіатських країнах - на Філіппінах і в Східному Тиморі – переважають католики. При цьому Філіппіни – третя за чисельністю католиків країна у світі після Бразилії і Мексики, тут їх проживає 70 млн. Архіпелаг довгий час був колонією Іспанії, що насаджувала тут свою віру. В результаті культура Філіппін швидше має схожість з культурою країн Латинської Америки, ніж сусідів по регіону.

3. Етнокультурні особливості Китаю і Японії.

Китай – країна багатотисячолітньої культури, це один з центрів зародження древніх цивілізацій. У сучасному Китаї багато атеїстів. Проте менталітет і світогляд найчисленнішого народу на Землі багато в чому продовжують визначати традиційні норми.

У Китаї поширено три релігії - буддизм, даосизм і конфуціанство. Багато віруючих китайців одночасно сповідують усі три релігії, і ця тріада (*сань цзяо* - "три релігії", або "три вчення") органічно вживається в їх свідомості. Конфуціанство відповідає за стосунки людини з державою і всередині сім'ї. Даосизм "курує" зв'язки із зовнішнім світом – природою, місцем існування. Буддизм відповідає за внутрішню сферу людини, його свідомість, переживання. З огляду на те, що в сучасному китайському суспільстві іноді складно відділити послідовників трьох окремих релігій, останнім часом прийнято називати цю систему вірувань *китайською національною релігією*. У Китаї з 1,3 млрд населення китайської національної релігії дотримуються від 230 до 250 млн.

Конфуціанство – вчення, проповідане китайським мислителем Кунци, що отримав у Європі ім.'я Конфуція, який жив на рубежі VI і V вв. до н. е. і написав ряд творів про місце людини в суспільстві. Високоморальна людина, сконструйована філософом в якості еталону для наслідування, повинна володіти двома найважливішими достоїнствами: гуманністю і почуттям обов'язку. Поняття гуманності, за Конфуцієм, включає скромність, справедливість, стриманість, гідність, безкорисливість, любов до людей. Але для ідеалу однієї гуманності недостатньо, треба володіти ще і почуттям обов'язку, продиктованим внутрішньою переконаністю.

Японія має острівне положення, розташована досить далеко від материка для того, щоб забезпечити свою стратегічну безпеку, але і досить близько, щоб впливати на країни континенту. Саме з континенту в Японію проникали всі новації, починаючи від ієрогліфічної писемності. Аналогічне положення в Європі займає Великобританія. Як і англійці, японці зберігають відданість монархії, свято шанують свої традиції і навіть дорожній рух в цих двох країнах – лівосторонній.

Останніми роками у світі відбувається справжній "японський бум", в моду входить усе японське. У різних містах світу популярні японські ресторани, що пропонують національні блюда з рису і морепродуктів, – *суші* (*суші*), *сасімі* (*сашімі*), *такоякі*, соєвий сир *тофу*, блюдо з шматочків підсмаженої курятини *якиторі*, а також *васабі* – приправу з японського хрину.

Все більше поширення і визнання неапонців отримують елементи

японської нематеріальної культури – короткі ліричні вірші (*хайку*, або *хокку*); мальовані мультфільми, розраховані вже більше на підліткову і дорослу аудиторію (*аніме*); чорно-білі комікси (*манга*) і навіть специфічна японська поп- і рок-музика. У Японії зародилася і всесвітня забава *караоке*.

Етнічна релігія японців – *синтоїзм* (від яп. *синто*, букв. "шлях богів"). Вона виникла в VII-VIII ст. на основі японської міфології. Синтоїсти поклоняються духам природи (неба, світил, річок, каменів, тварин, дерев, гір), яких називають *ками*. Найбільш шанована в синтоїзмі богиня сонця Аматерасу, що створила весь Японський архіпелаг, а японський імператор вважався її нащадком (після поразки Японії в Другій світовій війні він офіційно відмовився від божественного походження). Аматерасу шанують як винахідницю ткацького верстата, культури обробітку рису, технології отримання шовку. Синтоїсти вважають Фудзіяму священною горою.

Лекція №9

**Латиноамериканський етнокультурний регіон.
Африканський етнокультурний регіон.
Етнокультурний світ Австралії та Океанії.**

(2 год.)

План

1. Стародавні і сучасні цивілізації Латинської Америки.
2. Етнічна історико-культурна спадщина регіону.
3. Етнокультурна мозаїка країн Африканського континенту.
4. Державотворчий етнос в Австралії та етнокультурна палітра Океанії.

Література:

Головченко В.І. Країнознавство: Азія, Африка, Латинська Америка, Австралія і Океанія: навчальний посібник / В.І.Головченко, О.А. Кравчук. – К., 2006.

Ігнат'єв П.М. Країни Азії: особливості культури та побуту / П.М. Ігнат'єв. – Чернівці, 2011. – 423 с.

Кайсарова Л.И. Народы мира. Люди, культуры, образы жизни / Л.И. Кайсарова. – М., 2009.

Лобжанидзе А. А. Этнокультурные регионы мира: учебное пособие / А. А. Лобжанидзе, Д. В. Заяц. – М.: МПГУ; Изд-во “Прометей”, 2013. – 240 с.

Мельникова Е. В. Культура и традиции народов мира (этнопсихологический аспект) / Е. В. Мельникова. – М.: Диалог культур, 2009. – 303 с.

1. Стародавні і сучасні цивілізації Латинської Америки.

Латинська Америка освоювалася і колонізувалася переважно країнами Піренейського півострова – Іспанією і Португалією. Тому тут поширені іспанська і португальська мови романської групи, що виникли на основі латині. Звідси і відбувається назва регіону.

Цивілізація майя існувала в Центральній Америці на території півострова Юкатан, що належить нині Мексиці, і сучасних держав Гватемала, Гондурас, Сальвадор і Беліз приблизно з 1000 р. до н. е.

Цивілізація майя класичного періоду визначалася суперництвом окремих міст-держав. Міста майя налічували більше 10 тис. жителів і перевершували сучасні їм міські поселення Європи.

Цивілізація ацтеків існувала в центральній Мексиці в XIV-XVI ст. Столицею їх держави був Теночтітлан, розташований на озері Тескоко, в

тому місці, де нині розташовується місто Мехіко. Загальновідома легенда про те, як ацтеки побачили на острові посеред озера великого орла, що сидів на кактусі і поїдав змію. Це вони визнали добрим знаком і створили тут своє поселення. Тому, орел, що тримає в дзьобі змію, – зображений на прапорі і гербі Мексики. Самі ацтеки називали себе *мешика*, від цього етноніма походить назва Мексики.

Держава інків, або Тауантинсуїу (перекладається з мови кечуа як "чотири об'єднані провінції") існувало в Південній Америці в XI-XVI ст. Воно займало територію від сучасної Колумбії до середньої частини Чилі. У XII ст. на берегах високогірного озера Тітікака з'явився народ, яким керував *инка*, - такий був титул верховного правителя. Инка на ім'я Манко Капаку переселився в засновану їм нову столицю Куско. Звідти до XV-XVI ст. інки розповсюдили свою владу на величезну територію, що охоплювала основні частини сучасного Еквадору і Перу, значні частини Болівії, Чилі і Аргентини, а також невеликий район Колумбії.

Дані археологів дозволяють встановити, що велика кількість досягнень була успадкована інками від попередніх цивілізацій, а також від підлеглих ними сусідніх народів. Такою попередницею була, наприклад, цивілізація Наска, що залишила гігантські малюнки в пустелі на півдні Перу.

Населення Латинської Америки сформувалося з трьох основних расово-культурних компонентів. По-перше, це корінні жителі регіону – індіанці, що відносяться до американської гілки раси монголоїдів. По-друге, європейські переселенці, у більшості своїй уродженці Іспанії і Португалії, але багато було і італійців, арабів, німців, росіян, євреїв, поляків та ін. По-третє, це негроїди – нащадки рабів, завезених з Африки для роботи на плантаціях. Усі великі країни Латинської Америки мають змішаний расовий склад. Окрім представників великих рас, тут багато людей, що відносяться до перехідних рас. Нагадаємо, що перехідні раси – це метиси, мулати і самбо.

Населення будь-якої латиноамериканської країни є мозаїкою різних расових типів. Біле населення, зване в Латинській Америці *креолами*, кількісно переважає в рівнинних країнах, острівних і найпівденніших – в Уругваї, Аргентині, Бразилії, Коста-Ріці, на Кубі.

2. Етнічна історико-культурна спадщина регіону.

Майя будували кам'яні міста, багато яких були покинуті задовго до приходу європейців, але деякі проіснували і до іспанського вторгнення. Розроблений майя календар використовували і інші народи Центральної Америки. Майя винайшли писемність, створили ефективну систему землеробства, мали глибокі астрономічні знання.

Багато відкритих і досліджених міст майя включено в список об'єктів Всесвітньої спадщини. Це Паленке, Чичен-Іца і Ушмаль у Мексиці, Тикаль і Куїрігуа в Гватемалі, Копан в Гондурасі, Хойя-де-Серен в Сальвадорі (невелике село майя, яке було похоронене вулканічним попелом і зараз розкопане). Проте досі залишки деяких поселень чекають свого відкриття, оскільки розташовуються в важкопрохідних джунглях і повністю приховані лісом.

Ацтекська імперія була поліетнічною державою. У неї була введена єдина система збору данини. Основним управлінським вкладом ацтеків стала система комунікацій між завойованими містами. У Центральній Америці не було тяглових тварин і колісних транспортних засобів (нагадаємо, що коней в Новий Світ завезли європейці), і дороги будувалися для пересування пішки. Зазвичай будівництвом доріг відпрацьовувалася данина. За дорогами постійно стежили, подорожуючі по них могли відпочити або прийняти їжу через кожні 10-15 км. По цих шляхах постійно курсували гінці, що тримали ацтеків в курсі останніх подій.

В імперії інків існували розвинені транспортна й іригаційна мережі. Була розроблена система передачі, обробки і узагальнення статистичних даних у вигляді вузликового листа *кіну*. Велося активне будівництво військових, адміністративних і релігійних споруд. У Куско і інших містах був побудований водопровід, на відміну від римського, зроблений без використання отруйного свинцю.

Тауантинсуїу - єдина цивілізація доколумбової Америки, в якій була відома бронза (у Центральній Америці уміли виплавляти лише мідь). Окрім міді і бронзи, інки виплавляли срібло, золото і їх сплави. Особливість архітектури інків - надзвичайно ретельна і щільна підгонка кам'яних блоків один до одного без використання будівельних розчинів. Ці блоки часто мають неправильну форму і сильно розрізняються розмірами, але підігнані так тонко, що між ними не можна просунути і леза гостро заточеного ножа. Будівлі інків мали завидну сейсмостійкість.

Інки не знали колеса, і їх гірські дороги найчастіше були ступінчастими. Ті, що проходили океанським узбережжямю, обгороджувалися з двох сторін глинобитними стінами, що захищали від сонця, вітру і піщаних заметів. Якщо на шляху зустрічалася болотиста низина, робили насип. Через річки будували кам'яні або перекидали підвісні канатні мости, які у інків вважалися священними об'єктами, - того, хто пошкодить міст, чекала смерть.

Більшість країн Латинської Америки мають різномірний расовий склад, але однорідні в етнічному і релігійному стосунках. Причиною тому переселенський характер формування населення регіону. У кожній з країн

переселенська культура (іспанська, португальська, французька, британська та ін.) майже повністю подавила місцеву індіанську. Але нові умови проживання, віддаленість метрополій і нехай не помітний, та зате постійний вплив культури корінного населення привели до помітних відмінностей в етнічній самосвідомості і культурному багажі народів, що сформувалися в Латинській Америці.

Основа населення кожної країни регіону складає титульний етнос. У Бразилії це бразильці, в Чилі – чилійці, у Болівії – болівійці, на Кубі – кубинці і т. д. Кожен з цих етносів має складний расовий склад. Наприклад, 54% бразильців – європеїди, 20% – мулати, 19% – метиси, і близько 6% – негроїди. Усі найбільші етноси Латинської Америки, окрім бразильців, споріднені, бо сформувалися на основі традицій іберійської культури, іспанської мови, католицької релігії.

3. Етнокультурна мозаїка країн Африканського континенту.

У культурно-етнографічному відношенні територію Африки підрозділяють на шість історико-етнографічних областей.

Західна Африка – найбільша і найскладніша за етнічним складом історико-етнографічна область. Вона простягнулася уздовж узбережжя Атлантичного океану від Сенегалу до Нігерії включно. Тут поширені атлантичні, нігеро-конголезькі, бенуе-конголезькі і афразійські мови. Найбільш відомі народи: хауса, йоруба, фульбе, догоні, ашанти, еве, фон, мосі. Західна Африка не випадково була головним центром розвитку древніх африканських культур : природні умови тут найбільш придатні для землеробства. У присахарській частині обробляються зернові ("пояс проса": просо, сорго, рис), у зоні тропічних лісів Гвінейського узбережжя – корене- і бульбоплоди ("пояс ямсу": ямс, касава та ін.). На півночі, біля Сахари, розвинене скотарство. У Західній Африці збереглися прадавні міста Тропічної Африки: Томбукту, Дженне, Кано, Гао, Іфе. Основні будівельні матеріали в пустинних північних районах - глина і камінь; у савані - дерево, гілки, солома; у лісах – пальмова деревина, бамбук, листя банана і фікусових.

Північно-Східна Африка захоплює простір Африканського Рогу, що сильно вдається до Індійського океану. Населення тут говорить в основному на семітських, кушитських і нілотських мовах. На цій території існувала прадавня цивілізація Аксума. З тих часів в Ефіопії поширилося плугове терасне землеробство, що поєднується з пасовищним скотарством. На Ефіопському нагір'ї вперше стали вирощувати каву і деякі сорти пшениці. У етнічному відношенні населення Ефіопії складається з численних народів.

Найчисленніші – це землероби-амхара і племена скотарств тиграї і гала. У країні отримала розвиток коптська релігія – одне з напрямів християнства. Народи напівпустель (оромо, сомалійці, афар) займаються кочовим і напівкочовим скотарством (верблюди, коні, дрібна рогата худоба).

Екваторіальна Африка займає території Камеруну, Центральноафриканської Республіки, Габона, Екваторіальної Гвінеї, Республіки Конго, Демократичної Республіки Конго, Замбії, північної частини Анголи і південної частини Чад. Ця область заселена в основному народами банту: конго, лубу, фанг, а також багатьма іншими. Унікальна культура пігмеїв, що зберігають первісний спосіб життя, заснований на полюванні і збиранні.

Східна Африка розташовується на узбережжі Індійського океану від Кенії до півночі Мозамбіку і Коморських островів. До неї входить і район Міжозер'я, що лежить в околицях Великих Африканських озер. Цю територію в основному населяють народи банту (кікуйю, ганда, лухья, бемба, руанда, рунді, малаві, макуа та ін.), а також нілотські народи (масаї, туркана та ін.). Основні заняття населення – ручне землеробство (бантумовні народи) або відгінне скотарство (нілотські народи).

Південна Африка займає Намібію, ПАР, Свазіленд, Лесото, Ботсвану, Зімбабве, південну Анголу, південний і центральний Мозамбік. Тут проживають головним чином народи банту (шона, коса, зулу, свазі, ндебеле, суто, тсвана, гереро, овамбо та ін.), а також койсанські народи (бушмени і готтентоти). У цьому регіоні досить багато вихідців з інших континентів. Це нащадки переселенців з Європи: африканери (бура) і англоафриканці - у ПАР, німці – в Намібії. Етнічний ландшафт урізноманітнюють вихідці з Південної Азії (хіндустанці, гуджаратці, таміли, телугу та ін.).

Мадагаскарська острівна область охоплює острівні країни, розташовані в Індійському океані біля берегів Африки. Це Мадагаскар, Республіка Сейшельські Острови, Маврикій і Реюньон. Найбільший народ – малагасійці, що проживають на Мадагаскарі, менш численні маврикійці, реюньонці і сейшельці. На островах є невеликі громади вихідців з Індії, Китаю, арабських країн. Малагасійці говорять мовою, що відноситься до австронезійської сім'ї, тобто спорідненій мовам Індонезії, Малайзії, Філіппін.

4. Державотворчий етнос в Австралії та етнокультурна палітра Океанії

В етнокультурному плані Австралія є фрагментом європейської цивілізації. Незважаючи на віддаленість в тисячі кілометрів від Європи, тут

переважає європеоїдне населення, панують європейські (британські) традиції, прийняті європейські норми законодавства і державного управління. Пануюча в Австралії релігія – християнство. Близько 40% населення дотримуються різних напрямів протестантизму (Австралія – колишня колонія Великобританії), близько чверті австралійців - католики (ірландці, італійці та ін.). Доля буддистів і мусульман не перевищує 3 % для кожної релігійної групи. Досить значно число невіруючих, що характерно для найбільш розвинених країн сучасного світу. Уродженці Австралії внесли істотний вклад у формування культури Заходу.

Чисельність аборигенів в сучасній Австралії складає 455 тис., приблизно стільки ж їх жило на континенті до європейської колонізації. Проте сьогодні частка корінних австралійців не перевищує 2% населення країни, при цьому основна їх частина в антропологічному сенсі вже не чистокровні австралоїди, а метиси. Аборигени були відтіснені європейцями з придатних для використання під землеробські угіддя і овечі пасовища земель в несприятливі за природними умовами внутрішні райони. Деякі племена аборигенів, наприклад тасманійці, піддалися повному знищенню. Нині 70% австралійців-аборигенів стали міськими жителями, інші проживають в сільській місцевості. Дуже багато хто з них існує на державні відрахування, а традиційні заняття (полювання, рибальство і збирання) майже повністю втрачені.

Населення Океанії відрізняється строкатим етнічним складом, що є наслідком ізолюваності регіону і його частин. Виділяються декілька груп народів: папуаські, меланезійці, полінезійці, мікронезійці. Контакти між європейцями і океанійцями почалися в XVI ст., але найбільшої гостроти вони досягають з кінця XVIII ст. У зіткненні з потужною європейською цивілізацією найбільш постраждала культура новозеландських маорі. Їх частка в сучасному населенні Нової Зеландії не перевищує 10%, а основну частину населення цієї країни складають нащадки переселенців з Великобританії. У регіоні налічується більше півмільйона вихідців з Азії. Серед них виділяються індійці, що становлять 45 % населення Фіджі. У інших країнах можна зустріти в'єтнамців, яванців, арабів, китайців, філіппінців. Найбільшою мірою самотутня океанійська культура зазнала втрат в Новій Зеландії і на Гавайських островах. Понад 2/3 населення Океанії - сільські жителі.

Океанія – унікальний регіон для вивчення етнічних процесів. Віддаленість острівних груп один від одного привела до ізолюваності населення і до формування на кожному великому острові або атолі окремого етносу або субетносу з відмінною від інших культурою.

Лекція №10

Український етнокультурний туристичний продукт

(2 год.)

План

1. Історичні етапи формування української нації.
2. Етнічний та національний склад населення України.
3. Етнічні території України. Етнічне районування України.
4. Національний склад населення Полтавської області.
5. Етнокультурний компонент як стимул для розвитку українського туристичного продукту.

Література:

Заставний Ф.Д. Українські етнічні землі / Ф.Д. Заставний. – Львів: Світ, 1993. – 176 с.

Кулаковська І.М. Етнокультурний потенціал як чинник підвищення екскурсійної привабливості регіону / І.М. Кулаковська // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2010. – №3. – С.73-76.

Логвин М.М. Національно-етнічна та мовна ситуація в Полтавській області (за матеріалами Всеукраїнського перепису 2001 року) / М.М. Логвин // Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції “Управління розвитком соціально-економічних систем: стан, проблеми, перспективи”. 29-30 квітня 2004 року. – Полтава: ПІБ МНТУ, 2004. – С. 27-31.

Логвин М.М. Культурно-духовна спадщина Полтавської області як туристичний ресурс / М.М. Логвин, Т. О. Гусаковська // Географія та туризм: Наук. зб. / Ред. кол.: Я.Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К.: Альтерпрес, 2012. – Вип. 23. – С. 129-134.

Лозко Г. Етнологія України. Філософсько-теоретичні та етнорелігієзнавчі аспекти / Г. Лозко. – К.: Артк, 2001. – 304 с.

Любіцева О.О. Паломництво та релігійний туризм / О.О. Любіцева, С.П. Романчук. – К.: “Альтерпрес”, 2008. – 143 с.

Мальська М.П. Туристичний бізнес: теорія та практика : підручн. / М.П. Мальська, В.В. Худо. – 2-е вид. перероб. та доп. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 368 с.

Мацейків Т. Етнокультурна ідентифікація особистості / Т. Мацейків // Педагогіка і психологія. – 2001. – №1. – С. 17-23.

Модернізація туризмознавства: теорія і практика партнерства: монографія / За ред. Г.П. Скляра. – Полтава: ПУЕТ, 2015. – 250 с.

Халімовська, І. В. Туризм як механізм міжкультурної взаємодії українського суспільства / І. В. Халімовська // Вісник Київського інституту

бізнесу та технологій. – 2015. – № 2. – С. 51–53.

1. Історичні етапи формування української нації.

Після розпаду Київської Русі українській еліті не вдалося ні об'єднати в межах національної держави етнічні українські землі, ні зберегти їхню незалежність. Домінування серед можновладців особистих і регіональних інтересів над національно-державними зумовили неспроможність панівної верстви організувати й очолити боротьбу українців за створення незалежної соборної держави. Лише в роки Національної революції середини XVII ст. у національній самосвідомості усього народу стався, по суті, революційний прорив: уперше після занепаду Київської держави з'являється державна ідея, вироблена гетьманом Богданом Хмельницьким. Вона передбачала створення незалежної держави, до складу якої мали ввійти усі етнічно українські землі.

Сам Богдан Хмельницький зробив усе можливе заради її реалізації. Він створив Українську козацьку державу. Не були втрачені перспективи возз'єднання в її межах усіх українських земель і досягнення цілковитої незалежності. І лише вкрай несприятливий для України стан міжнародних відносин не дозволив йому досягти мети.

Національна революція середини XVII ст., існування держави Богдана Хмельницького, трагедія Руїни обумовили те, що ідея соборності українських земель стала елементами суспільної свідомості українців.

У XIX ст. нерозв'язаною залишалася проблема національного возз'єднання українського народу; панівні кола Росії й Австро-Угорщини проводили політику денаціоналізації. Національне гноблення поєднувалося з політичним і соціально-економічним. У 1863 р. царський міністр Валуєв публічно проголосив, що «ніякої особливої малоросійської мови не було, немає й бути не може», і видав циркуляр, згідно з яким суворо заборонялося друкування українською мовою як книг «духовного змісту, так і навчальних посібників». Ще реакційнішим був Ємський акт Олександра II, згідно з яким заборонялося ввозити з-за кордону книги українською мовою, друкувати оригінальні твори та публічні читання українською мовою.

Усі ці вищевказані чинники зумовили виникнення і розв'язок національного руху в Україні. Осередками цього руху в 60-ті рр. стають громади – самодіяльні, напівлегальні суспільно-політичні організації ліберально-демократичної інтелігенції. За те, що члени громад виступали на захист селян і розвиток освіти на селі, шляхтичі прозвали їх хлопоманами», а самі вони називали себе українофілами. Їх ідеологом був В. Антонович, який виступав за ліквідацію царизму, кріпацтва, встановлення

демократичної республіки на основі добровільного союзу росіян, українців, поляків.

У Петербурзі члени громади гуртувалися навколо журналу «Основа» (М. Костомаров, П. Куліш). У ньому публікувалися наукові праці з історії України, етнографічні матеріали, твори Т. Г. Шевченка, Марка Вовчка, Л. І. Глібова.

На розвиток українського національного руху значно вплинули ідеї й діяльність М. Драгоманова (1841-1895). Концепція М. Драгоманова базувалася на двох принципах: «громадівському соціалізмі» (загальна демократизація, знищення експлуатації, об'єднання трудівників у низові товариства – «громади») і «громадському федералізмі» (всеслав'янське об'єднання національних територій, союзів громад). Це передбачало програму федералізації Російської й Австро-Угорської імперій, що забезпечило б українським землям автономні права.

Українська революція 1917-1920 років зробила реальною мрію багатьох поколінь українців про об'єднання в єдину соборну державу. Внаслідок української революції утворилися дві демократичні держави - Українська Народна Республіка (УНР) і Західно-Українська Народна республіка "(ЗУНР). Державне існування України стало історичним фактом.

Але штучний вододіл розтинав тіло нашого народу, створював перешкоди на шляху його розвитку як єдиного політичного, економічного, соціокультурного організму.

Збирання українських земель і утвердження нових кордонів України в їх етнічних межах відкривало сприятливі умови для консолідації української нації, національного відродження й зростання національної самосвідомості українців. Незважаючи на жахливі жертви і втрати, ці роки увійшли героїчною сторінкою в літопис священної боротьби українського народу за свою державність і соборність. Вони наблизили реальний суверенітет України, її незалежність.

2. *Етнічний та національний склад населення України.*

національність	загальна чисельність	%	міське населення	%	сільське населення	%
Українці	37 541 693	77,82%	23 658 227	73,27%	13 883 466	87,04%
Росіяни	8 334 141	17,28%	7 236 704	22,41%	1 097 437	6,88%
Білоруси	275 763	0,57%	214 635	0,66%	61 128	0,38%
Молдовани	258 619	0,54%	73 593	0,23%	185 026	1,16%
Кримські татари	248 193	0,51%	84 116	0,26%	164 077	1,03%
Болгари	204 193	0,42%	84 483	0,26%	120 091	0,75%

Угорці	156 566	0,32%	56 611	0,18%	99 955	0,63%
Румуни	150 989	0,31%	32 401	0,10%	118 588	0,74%
Поляки	144 130	0,30%	99 646	0,31%	44 484	0,28%
Євреї	103 591	0,21%	102 085	0,32%	1 506	0,01%
Вірмени	99 894	0,21%	79 145	0,25%	20 749	0,13%
Греки	91 548	0,19%	61 873	0,19%	29 675	0,19%
Татари	73 304	0,15%	58 954	0,18%	14 350	0,09%
Цигани	47 587	0,10%	33 432	0,10%	14 155	0,09%
Азербайджанці	45 176	0,09%	36 849	0,11%	8 327	0,05%
Грузини	34 199	0,07%	29 836	0,09%	4 363	0,03%
Німці	33 302	0,07%	24 605	0,08%	8 697	0,05%
Гагаузи	31 923	0,07%	8 554	0,03%	23 369	0,15%
інші	366 091	0,76%	314 980	0,98%	50 730	0,32%
Україна	48 240 902	100,00%	32 290 729	100,00%	15 950 173	100,00%

3. Етнічні території України. Етнічне районування України.

Формувався український етнос в умовах широколистянолісових (східноєвропейських та північних центральноєвропейських) і лісостепових (східноєвропейських) переважно рівнинних ландшафтів, меншою мірою (у західній частині) – складчастих флішових гірських та горбистих передгірських Альпійського поясу. Ці природні умови характерні для всієї північно-західної половини території України. Такі ландшафти поширені від центральних районів Німеччини (там вони вологіші) до Уральських гір (там

вони посушливіші). На північ від сучасної української державної території ці ландшафти охоплюють район Підляшшя у Польщі, усю південну частину Білорусі (так зване Білоруське Полісся), Стародубщину й суміжні райони Брянської області, західно-південну частину Курської, центральні райони Білгородської, західно-південні райони Воронізької області Російської Федерації, на південь – майже всю Молдову та північно-східну частину Румунії.

4. Національний склад населення Полтавської області.

Особливістю національного складу постійного населення Полтавської області є її багатонаціональність. За даними першого Всеукраїнського перепису населення 2001 року на території області проживає більше ніж 100 національностей. Дані про національність, як і при минулих переписах, заносилися до переписних листів зі слів опитуваних на підставі їх самовизначення, а національність дітей визначалась батьками.

Найбільш чисельна серед проживаючого населення – корінна національність – українці, чисельність яких за даними перепису становила 1481,2 тис. осіб, або 91,4% всього населення області.

За останні дванадцять років (1989-2001 р.р.) чисельність українців зменшилась на 56,6 тис. осіб (3,7%), але частка їх в загальній чисельності населення області за даними перепису населення 2001 року збільшилась на 3,5%.

Крім українців, в області проживає 117,1 тис. осіб (7,2% від загальної чисельності населення) росіян, 6,3 тис. осіб (0,4%) – білорусів, вірмен і молдаван – по 2,7 тис. осіб (по 0,2%), а всі інші національності складають

0,5% всього населення області.

Росіяни, які проживають в області, за своєю чисельністю посідають друге місце, після українців, їх чисельність зменшилась в порівнянні з переписом населення 1989 року на 61,9 тис. осіб, а питома вага у всьому населенні також знизилась з 10,2% до 7,2%.

Кількість білорусів, третьої за чисельністю населення національності в області, в порівнянні з даними перепису населення 1989 року зменшилась на 3,2 тис. осіб. Питома вага білорусів у всьому населенні також знизилась з 0,6% до 0,4%.

На четверте чисте місце за чисельністю населення вийшли вірмени – 0,17%, випереджаючи молдован – 0,16%, далі євреї – 0,11%, азербайджанці – 0,07% та цигани – 0,06% (див. табл.1). Незначною кількістю (0,01%) представлені башкири, гагаузи, греки, естонці, корейці, лезгини, литовці, мордвини, марійці, румуни, таджики, турки, туркмени, чеченці, чуваші. Однією особою представлені абазини, австрійці, евенки, ескімоси, нанайці, талиші та ульчі (останніх загальна чисельність у світі складає приблизно 3,2 тис. чол.).

Таблиця 1.

Національна структура населення Полтавської області.

Райони	українці		росіяни		білоруси		вірмени		молдовани		азербайдж	
	чол.	%	чол.	%	чол.	%	чол.	%	чол.	%	чол.	%
Велико-багачанський	28941	96,26	829	2,76	71	0,24	26	0,09	83	0,28	12	0,04
Гадяцький	61346	96,34	1829	2,87	162	0,25	67	0,11	88	0,14	10	0,02
Глобинський	55771	95,05	2121	3,61	237	0,40	133	0,23	164	0,28	10	0,02
Гребінківський	25050	95,38	921	3,51	89	0,34	44	0,17	41	0,16	10	0,04
Диканський	20812	94,59	840	3,82	52	0,24	53	0,24	47	0,21	76	0,35
Зіньківський	40753	96,58	949	2,25	81	0,19	33	0,08	109	0,26	24	0,06
Карлівський	39252	94,42	1619	3,89	262	0,63	71	0,17	119	0,29	50	0,12
Кобеляцький	51480	95,08	1927	3,56	138	0,25	92	0,17	127	0,23	91	0,17
Козельщинський	23800	95,38	841	3,37	73	0,29	26	0,10	85	0,34	11	0,04
Котелевський	20951	96,93	493	2,28	59	0,27	29	0,13	22	0,10	10	0,05
Кременчуцький	41021	93,28	2317	5,27	167	0,38	79	0,18	97	0,22	18	0,04
Лохвицький	49556	96,23	1498	2,91	132	0,26	107	0,21	60	0,12	10	0,02
Лубенський	38892	96,92	873	2,18	147	0,37	21	0,05	59	0,15	1	0,00
Машівський	21691	94,53	903	3,94	100	0,44	23	0,10	75	0,33	11	0,05
Миргородський	39987	97,18	933	2,27	60	0,15	33	0,08	28	0,07	6	0,01
Новосанжарський	38092	95,27	1381	3,45	82	0,21	59	0,15	134	0,34	21	0,05

Оржицький	28689	96,86	669	2,26	73	0,25	27	0,09	61	0,21	7	0,02
Пирятинський	34520	94,58	1563	4,28	140	0,38	46	0,13	61	0,17	11	0,03
Полтавський	62146	93,17	3752	5,62	227	0,34	109	0,16	87	0,13	57	0,09
Решетилівський	28420	95,68	810	2,73	79	0,27	43	0,14	199	0,67	4	0,01
Семенівський	31569	96,64	742	2,27	100	0,31	72	0,22	75	0,23	17	0,05
Хорольський	40727	96,73	1072	2,55	111	0,26	39	0,09	53	0,13	10	0,02
Чорнухинський	15895	97,67	295	1,81	21	0,13	4	0,02	29	0,18	6	0,04
Чутівський	25411	94,25	1155	4,28	121	0,45	73	0,27	115	0,43	2	0,01
Шишацький	23071	95,97	659	2,74	50	0,21	37	0,15	42	0,17	98	0,41
м. Полтава	310755	87,73	32966	10,61	1281	0,41	660	0,21	176	0,06	415	0,13
м. Кременчук	232960	83,07	34461	14,79	1358	0,58	463	0,20	188	0,08	140	0,06
м. Лубни	47401	90,78	4257	8,15	178	0,34	35	0,07	31	0,06	14	0,03
м. Миргород	36989	89,62	3723	9,02	208	0,50	66	0,16	30	0,07	32	0,08
м. Комсомольськ	42789	78,39	10673	19,55	450	0,82	108	0,20	77	0,14	19	0,03

Переважна більшість населення області, за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, вважає рідною мовою мову своєї національності. Серед малочисельних національностей, що проживають в області, найпоширенішою рідною мовою є українська або російська.

5. Етнокультурний компонент як стимул для розвитку українського туристичного продукту.

Розвиток етнотуризму має важливе значення для розвитку економіки України. Ця галузь господарства придатна для нових форм власності й здатна принести найбільшу віддачу. Процес прискореного розвитку етнотуризму відбуватиметься в нерозривному зв'язку з розширенням сфери дії ринкових відносин. Туристична галузь і підприємства, що до неї входять, покликані відіграти активну роль у формуванні ринкового середовища.

Туристично-відпочинкова складова має стати важливою компонентою розвитку регіональних культурних центрів з історико-етнографічними назвами.

Розроблені туристично-екскурсійні напрями та маршрути передбачають вивчення першопочаткової державності на прикладі унікальних історико-культурних пам'яток. Вони спрямовані на повернення культурно-історичних і туристично-оздоровчих цінностей України для користування всіх громадян держави, створення Всеукраїнської системи туризму та відпочинку для народу, а відтак і сприяння засобами туризму формуванню, поглибленню та втіленню у життя загальноцивілізаційних цінностей:

свободи, відповідальності, справедливості, поваги, творчості, самореалізації.

Саме ознайомлення з неповторним багатотисячлітнім національно-культурним розмаїттям цих територій не тільки сприятиме розширенню знань про окремі етапи та сторінки становлення й розвитку окремих етнографічних груп чи народностей на території України, а й цілком закономірно призведе до створення реального наукового підґрунтя, спрямованого на об'єднання нації. Кожний тематичний напрям має свою структуру, водночас у розробці враховується принцип модульності та комплексності, що дає можливість створення розгалуженої мережі туристичних маршрутів та екскурсій.

Україна має можливості для розвитку етнотуризму, особливо їх короткочасного середньотривалого різновидів. Різноманітні рекреаційні ресурси, їх вдале поєднання і компактне розміщення урізноманітнюють види рекреаційних занять, якими могли б займатись відпочиваючі (лікувальні, оздоровчі, екскурсійно-пізнавальні, культурно-розважальні). У країні є можливості для розвитку масових і, особливо, альтернативних видів туризму (сільського, екологічного, ремісничко-промислового), що характеризуються індивідуальністю та територіальною розсосередженістю.

На базі соціально-економічних рекреаційних ресурсів можливий розвиток екскурсійної справи та історико-археологічного, етнографічно-краєзнавчого та архітектурно-історичного різновидів туризму. Увага до формування рекреаційної господарської діяльності сприятиме економічному розвитку України, оскільки він стимулює виробництво у суміжних галузях.

Але туристична діяльність проявляється не скрізь однаково. В історичних містах України існує проблема, пов'язана з впливом неорганізованих туристів, які можуть зробити шкоду історико-культурному середовищу, заради якого вони сюди приїхали. Основна увага у розвитку етнотуризму в історичних містах акцентується на трьох компонентах. По-перше, вона має бути спрямована на збереження та охорону історико-культурних місць і об'єктів. По-друге, потрібно максимально використовувати призначені для туристів вже діючі служби сервісу замість того, щоб розбудовувати нові. І, по-третє, в деяких випадках потрібне обмеження чисельності туристів, які оглядають об'єкти та споруди, що мають особливу історичну та художню цінність. Головним для туристичної політики є пошук нових шляхів і засобів для спрямування одержаних прибутків на збереження історичних міст і визначних пам'яток.

Організація етнотуризму в цілях рекреаційних в рамках установлених норм і правил природокористування та ресурсоспоживання, забруднення навколишнього природного середовища обумовлює необхідність розглядати цю сферу господарювання як ресурсно й екологічно сумісну.